

Staat van vertrouwen

Een interdisciplinair onderzoek naar vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie

Tim Overkempe

Rex Panneman

Iris Schröder

Scriptiebegeleider Liberal Arts & Sciences

dr. Johan de Jong

Vakreferent

Filosofie

Tim Overkempe 5632587

Dick Timmer

Geschiedenis

Rex Panneman 5714079

dr. Geraldien von Freitag Drabbe-Kunzel

Retorica

Iris Schröder 5539854

Marij Swinkels

Afbeelding voorblad door Davitze Könning

Abstract

Deze scriptie behandelt de vraag naar de betekenis van de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland voor politieke besluitvorming binnen de Europese Unie. Vanuit filosofie wordt een theoretisch kader geschetst voor vertrouwensrelaties en vertrouwen binnen een transnationale democratie. Geschiedenis onderzoekt de wijze waarop wantrouwen tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten tot uiting komt in politieke besluitvorming tijdens de eurocrisis. Retorica richt zich op de manier waarop Angela Merkel en Giorgos Papandreou als politieke leiders van Duitsland en Griekenland spreken over vertrouwen binnen de Europese Unie. De disciplinaire inzichten worden samengevoegd en vervolgens verwerkt in een diagram om de positie van een land in een vertrouwensrelatie te bepalen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de uitspraken die leiders doen en het beleid dat door een staat wordt gevoerd, om hiermee verschillende invullingen te kunnen geven aan het diagram. Uiteindelijk zal blijken dat er sprake is van een positieve feedbackloop, waarbij het wederzijdse wantrouwen tussen beide landen versterkt wordt als gevolg van politieke besluitvorming.

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Deel 1: <i>Disciplinaire inzichten</i>	
<i>1.1 – Filosofie</i>	
Deel A: Wat zijn vertrouwensrelaties?	11
A.1) De voorwaarden voor een vertrouwensrelatie	
A.2) Horizontale en verticale vertrouwensrelaties	
A.3) De waarde van vertrouwensrelaties	
Deel B: Vertrouwen in de context van een transnationale democratie	15
B.1) Een model voor vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie	
B.2) Het herstellen van vertrouwen in een internationale context	
B.3) Het meten van vertrouwen tussen staten	
Conclusie	22
<i>1.2 – Geschiedenis</i>	23
Deel A: Wantrouwen van Noordelijke richting Zuidelijke lidstaten	25
A.1) Intergouvernementele besluitvorming	
A.2) De rol van supranationale instituties bij het verlenen van noodsteun	
A.3) Strenger supranationaal begrotingstoezicht	
Deel B: Wantrouwen van Zuidelijke richting Noordelijke lidstaten	30
B.1) Zuidelijke weerstand tegen Noordelijke voorwaarden op intergouvernementeel niveau	
B.2) Case study: Griekenland	
Conclusie	33
<i>1.3 - Retorica</i>	
Deel A: Inleiding en method	35
Deel B: Analyse	40
B.1) Solidarity	
B.2) Together	
B.3) Responsible/responsibility	
B.4) Trust	
Conclusie	45
Deel 2: <i>Common ground en more comprehensive understanding</i>	
2.1 - Disciplinaire inzichten	48
2.2 - Concepten, overeenkomsten en verschillen tussen de disciplinaire inzichten	50
2.3 - Interdisciplinaire inzichten	55
Conclusie en reflectie	63
Literatuurlijst en bronnen	66

Inleiding

Op 28 september 2011 hield José Manuel Durão Barroso als voorzitter van de Europese Commissie een toespraak in Straatsburg voor het Europees parlement. De euro als muntunie dreigde uiteen te vallen als gevolg van een mogelijk faillissement van verschillende lidstaten.¹ In zijn speech betoogde Barroso dat de eurocrisis vooral als een vertrouwenscrisis gezien moest worden:

*We staan mijns inziens voor de grootste uitdaging in de geschiedenis van de Unie. Het gaat om een financiële, economische en sociale crisis. Maar ook om een vertrouwenscrisis. Ten aanzien van onze leiders, van Europa en van ons vermogen met oplossingen te komen. [...] Ik geloof dat de staatsschuldencrisis op dit moment bovenal een politieke vertrouwenscrisis is.*²

Het thema vertrouwen in de Europese Unie als geheel en tussen lidstaten onderling staat hoog op de politieke agenda en speelt een belangrijke rol in het maatschappelijke debat. In de afgelopen tien jaar is het vertrouwen in de Europese Unie verschillende keren ter discussie komen te staan. De Brexit, het Oekraïne-referendum en de eurocrisis zijn voorbeelden van deze trend. De gevolgen van deze gebeurtenissen zijn tot op de dag van vandaag merkbaar en bovendien zijn de onderliggende problemen tot op heden onopgelost. Het is goed denkbaar dat soortgelijke problemen zich in de toekomst opnieuw zullen voordoen. Zo werd in mei van dit jaar gespeculeerd over het ontstaan van een nieuwe eurocrisis nadat eurosceptische partijen de verkiezingen in Italië gewonnen hadden.³

De ‘politieke vertrouwenscrisis’ waar Barroso over spreekt speelde zich grotendeels af tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten. Tijdens de eurocrisis dreigden verschillende lidstaten van de eurozone failliet te gaan. Deze groep landen bestond uit een aantal Zuid-Europese landen

¹ Frank Schimmelfennig, ‘Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis’, *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 177-195, aldaar 181.

² José Manuel Durão Barroso, *Een nieuw elan voor Europa - State of the Union 2011*, Speech uitgesproken te Straatsburg voor het Europees Parlement op 28 september 2011, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-11-607_nl.htm (geraadpleegd op 14 juni 2018).

³ Lieven Desmet, ‘Stevenen we af op een nieuwe eurocrisis?’, in: *De Morgen* (versie 28 mei 2018), <https://www.demorgen.be/economie/stevenen-we-af-op-een-nieuwe-eurocrisis-b608e017/> (geraadpleegd op 27 juni 2018).

en Ierland.⁴ Om te voorkomen dat de euro als muntunie uiteen zou vallen, werd deze groep staten gered met financiële noodsteun vanuit Noordelijke lidstaten. De spanning tijdens de politieke onderhandelingen over deze situatie liep hoog op en stelde het onderlinge vertrouwen op de proef.⁵

Twee belangrijke spelers in dit geheel waren Duitsland en Griekenland. Duitsland was het belangrijkste land van het Noordelijke blok, waar ook Nederland, Oostenrijk en Finland bij hoorden.⁶ Wanneer Duitsland de bovengenoemde landen niet van een faillissement had gered met noodleningen, was de euro vrijwel zeker uiteengevallen.⁷ Griekenland was het eerste land dat noodsteun nodig had. Daarnaast is het land in de maatschappelijke beeldvorming symbool komen te staan voor de eurocrisis.⁸ Aangezien Griekenland en Duitsland beide een prominente rol speelden tijdens de eurocrisis gebruiken we deze landen als case study. We zijn uiteindelijk tot de volgende hoofdvraag gekomen:

Wat betekent de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland voor politieke besluitvorming binnen de Europese Unie?

Deze vraag is complex, omdat in de beantwoording ervan naar verschillende aspecten kan worden gekeken. Het is niet mogelijk om deze vraag vanuit één discipline te beantwoorden.

Om te beginnen vraagt inzicht in de vertrouwensrelatie tussen staten om een conceptuele analyse. Daarnaast zijn empirische inzichten nodig om deze vertrouwensrelatie te duiden en in een transnationale democratie te kunnen toetsen.⁹ Bovendien is politieke besluitvorming te

⁴ Amy Verdun, 'A historical institutionalist explanation of the EU's responses to the euro area financial crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 219-237, aldaar 226. De Zuid-Europese landen die failliet dreigden te gaan waren Griekenland, Spanje en Portugal.

⁵ Kevin Featherstone, 'Conditionality, Democracy and Institutional Weakness: the Euro-crisis Trilemma' *Journal of Common Market Studies* 54 (2016), 48-64.

⁶ Schimmelfennig, 'Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis', 182.

⁷ Ibidem, 185.

⁸ Fritz Scharpf, 'Monetary Union, Fiscal Crisis and the Pre-emption of Democracy', *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* 9 (2011) 2, 163-198, aldaar 182.

⁹ Om de hoofdvraag op een zo efficiënt mogelijke manier te beantwoorden, zal een werkdefinitie worden opgesteld voor 'democratie': een politiek systeem waarbij vrije en gelijke burgers invloed uitoefenen op politieke besluitvorming. Zie Martin Höpner en Armin Schäfer, 'Integration among Unequals: How the Heterogeneity of European Varieties of Capitalism Shapes the Social and Democratic Potential of the EU', *MPIfG Discussion Paper 12/5* (Cologne 2012), 25. Een transnationale democratie interpreteren wij als een dergelijk politiek systeem dat op een grensoverschrijdende manier verschillende natiestaten met

onderzoeken op verschillende niveau's. Hierbij kan gedacht worden aan besluitvorming tussen de lidstaten, op Europees niveau en de rol van politieke leiders hierin. De beantwoording van deze complexe vraag vereist dus een interdisciplinaire aanpak.

Disciplinaire verantwoording

Filosofie is in staat tot het schetsen van een theoretisch kader waarin vertrouwensrelaties tussen lidstaten kunnen worden begrepen, gemeten en getoetst. Haar focus ligt op vertrouwensrelaties in geïsoleerde vorm en zij beschrijft deze op een conceptuele manier, om vervolgens tot een sluitende definitie te komen met noodzakelijke voorwaarden. Over het daadwerkelijk voorkomen of toetsen van deze voorwaarden kan filosofie echter weinig zeggen, omdat de empirische data daarvoor ontbreekt.

Geschiedenis levert de nodige empirische inzichten waarmee de filosofische theorie kan worden getoetst en conclusies kunnen worden getrokken. Deze discipline interpreteert politieke besluitvorming als uiting van vertrouwen dan wel wantrouwen en analyseert op welke manier dit zich door de tijd heen ontwikkelt. Hierdoor ontstaat een completer beeld van de vertrouwensrelaties die zijn geschetst. Geschiedenis reflecteert echter minder op wat vertrouwen of wantrouwen *is*, maar kan door de voorwaarden die filosofie schetst hierover toch uitspraken doen.

Vanuit retorica wordt gekeken naar het deelgebied van publieke optredens. Aan de hand hiervan wordt de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland en hun posities ten opzichte van elkaar geïnterpreteerd. Door uitspraken die duiden op vertrouwen of wantrouwen te interpreteren, wordt een extra dimensie toegevoegd aan deze vertrouwensrelatie. Retorica beschikt zelf niet over de benodigde theorieën en empirische context om een oordeel te vellen over deze uitspraken, maar kan dit met behulp van filosofie en geschiedenis doen.

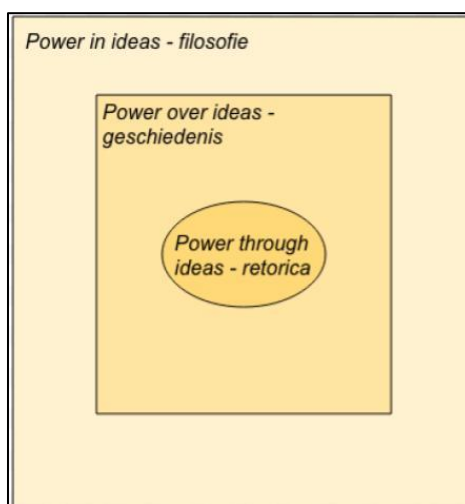
Aangezien de eurocrisis een economische crisis was, is een voordehandliggende discipline voor ons thema economie. Gegeven de focus van ons onderzoek is deze discipline echter niet noodzakelijk, omdat de nadruk ligt op politieke besluitvorming en vertrouwensrelaties en niet zozeer op de economische oorzaken en gevolgen van de eurocrisis. Voor zover deze

elkaar verbindt. Bovendien zullen wij niet ingaan op de legitimatie van een politiek systeem, evenals de rechtvaardigheid daarvan niet ter discussie zullen stellen.

kwesties aan de orde komen, worden deze afdoende door de discipline geschiedenis behandeld.¹⁰ De eurocrisis wordt in deze scriptie slechts als casus voor ons onderzoek gebruikt.

In het beantwoorden van de hoofdvraag verhouden de gekozen disciplines zich tot elkaar door een verschil in focus. Deze verhouding kan worden geïllustreerd aan de hand van een theorie van Cartensen en Schmidt, waarin drie niveaus worden beschreven waarop ideeën een rol spelen.¹¹ Achtereenvolgens worden daarin *power through*, *over* en *in ideas* benadrukt, waarin onderscheid bestaat tussen het niveau en het object waarop zij zich focussen. Filosofie beschrijft hierbij het meest abstracte niveau van vertrouwen. Geschiedenis maakt vertrouwen iets concreter door te kijken naar de verhoudingen tussen bepaalde staten en retorica onderzoekt de publieke optredens van individuele leiders binnen die staten. Met deze disciplines kan dit als volgt worden geïllustreerd:

Figuur 1: *Power through, over en in ideas*

¹⁰ Geschiedenis gebruikt economie regelmatig als hulpwetenschap om ontwikkelingen in de tijd te begrijpen. Voor zover dat noodzakelijk is, gebeurt dat ook in dit werkstuk.

¹¹ *Power in ideas* beschrijft de machtsposities tussen ideeën, door middel van het scheppen van een duidelijk ideologische structuur. *Power over ideas* kijkt naar de macht die een actor heeft om de ideeën daadwerkelijk aan anderen op te leggen op een top-down manier, en daarnaast om deze om te zetten tot beleid, of om juist de ideeën van anderen te weerstaan en het eigen beleid door te zetten. *Power through ideas* is de capaciteit van actoren om anderen te overtuigen om hun ideeën te accepteren en over te nemen, door het slim gebruik van overtuigingskracht. Het idee dat wij binnen deze scriptie behandelen is vertrouwensrelaties, wat op deze drie verschillende niveaus verschillende betekenissen en overtuigingen met zich meebrengt. Zie Martin B. Carstensen en Vivien A. Schmidt, 'Power through, over and in ideas: conceptualizing ideational power in discursive institutionalism', *Journal of European Public Policy*, 23 (2016) 3, 318-337.

Deze structuur kan gezien worden als een verantwoording voor het gebruik van de gekozen disciplines. Het gebruik van slechts twee van de disciplines zou een gat laten in de structuur.

Wij zullen binnen deze scriptie de drie niveaus, van abstract naar meer concreet, behandelen. Hoofdstuk 1.1 zal theorieën over vertrouwensrelaties binnen filosofie behandelen, waarbij een theoretisch kader wordt geschetst. In hoofdstuk 1.2 wordt vanuit geschiedenis het onderlinge wantrouwen tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten aan de hand van politieke besluitvorming tijdens de eurocrisis onderzocht. Hoofdstuk 1.3 zal zich richten op de retorische uitingen van Angela Merkel en Giorgos Papandreou, om zo de manier waarop er vanuit deze politieke leiders met verschillende ideeën en concepten wordt omgegaan in kaart te brengen. Hierna zal in deel 2, de integratie, getracht worden om de hoofdvraag te beantwoorden aan de hand van de disciplinaire inzichten. Hierbij zullen eerst in hoofdstuk 2.1 de disciplinaire inzichten die nodig worden geacht voor het beantwoorden van de hoofdvraag nogmaals uiteen worden gezet. In hoofdstuk 2.2 zal een *common ground* worden geformuleerd aan de hand van de technieken van Repko en Szostak, waarna deze inzichten worden gecombineerd tot een interdisciplinair geheel in hoofdstuk 2.3, de *more comprehensive understanding*.¹² Als laatste zullen wij de uitkomsten evalueren en communiceren in de conclusie en reflectie.

¹² Alan F. Repko en Rick Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory* (Los Angeles 2017).

Hoofdstuk 1.1 - Filosofie

In dit hoofdstuk worden meerdere aspecten van het concept ‘vertrouwen’ onderzocht. In het eerste deel worden de voorwaarden, verhoudingen en waarde van vertrouwensrelaties onderzocht. Aan de hand daarvan wordt in het tweede deel een model van vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie opgesteld. Vervolgens worden *tools* aangeboden om het vertrouwen in internationale context te herstellen en wordt een aanzet gegeven tot het meten van dit vertrouwen.

Dit hoofdstuk zal enerzijds dienen als theoretisch kader voor deze interdisciplinaire scriptie en anderzijds een eigen argumentatie ontwikkelen over hoe vertrouwensrelaties in de Europese Unie vorm moeten krijgen en kunnen functioneren. In het tweede deel van dit hoofdstuk zal beargumenteerd worden dat er binnen de Europese Unie sprake moet zijn van een horizontale vertrouwensrelatie tussen lidstaten, om zo tot een correct model van representatie en democratische besluitvorming te komen.¹³

Deel A: Wat zijn vertrouwensrelaties?

Om vertrouwensrelaties in een bepaalde context te onderzoeken, moet eerst inzicht worden gegenereerd in deze relaties. In dit deel staan dan ook de voorwaarden en functies van vertrouwensrelaties centraal, wat als beginpunt dient voor dit verdere hoofdstuk.

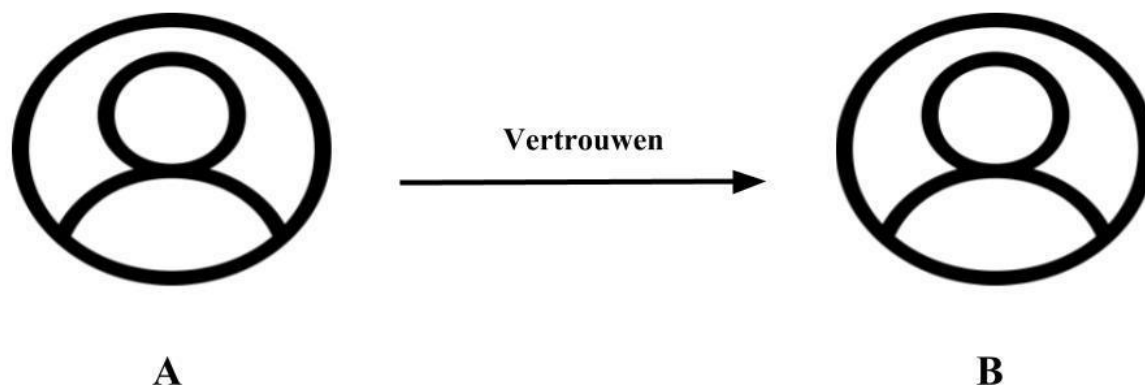
A.1) De voorwaarden voor een vertrouwensrelatie

Vertrouwen is in alle gevallen een attitude die ingenomen wordt door een actor,¹⁴ maar het object waaraan vertrouwen kan worden toegekend kan verschillen.¹⁵ Voor nu staat vertrouwen in relaties tussen actoren centraal, wat op de volgende pagina in figuur 2 is geïllustreerd.

¹³ Om mij in dit disciplinaire deel volledig te kunnen richten op vertrouwen, gebruik ik de volgende definitie van democratie: een politiek systeem waarbij vrije en gelijke burgers invloed uitoefenen op politieke besluitvorming (zie pagina 7 van deze scriptie; voetnoot 9). Ik zal mij in dit hoofdstuk dus bewust *niet* bezighouden met het bevragen van dit concept, maar het enkel in relatie tot vertrouwen en vertrouwensrelaties bespreken.

¹⁴ Dit wil zeggen dat het hebben van vertrouwen een eigenschap is die je als actor uitdraagt: een bepaalde houding die je tegenover iets aanneemt. De eigenschap van betrouwbaar zijn daarentegen wordt vooral bevestigd en toegekend door anderen, die jou op hun beurt weer vertrouwen. In het ideale geval komen beide concepten bijeen in een vertrouwensrelatie, waarin betrouwbare actoren het vertrouwen krijgen en de dingen die wij vertrouwen betrouwbaar zijn.

Figuur 2: een vertrouwensrelatie (versimpeld)

Hoewel vertrouwensrelaties op deze manier simpel te begrijpen zijn, moeten partij A en B aan een aantal specifieke voorwaarden voldoen om daadwerkelijk van vertrouwen te kunnen spreken. Achtereenvolgens zijn deze voorwaarden 1) het afstaan van *discretie* van partij A naar partij B, 2) het positief inschatten van de *intenties* van partij B door A en 3) het positief inschatten van de *competenties* van partij B door A. Uit de tweede en derde voorwaarde volgt in nagenoeg alle gevallen dat in een vertrouwensrelatie partij A altijd partij B vertrouwt om *iets* te doen binnen een bepaalde *context*, waardoor de relatie de vorm krijgt van “partij A vertrouwt partij B om handeling X te doen in context Y.” Het komen tot deze voorwaarden en vorm wordt hieronder toegelicht.

Ten eerste moet er in een vertrouwensrelatie sprake zijn van een overdracht van discretie van partij A naar partij B. Discretie kan gezien worden als de beschikking tot handelen naar eigen inzicht of goeddunken. Partij A moet zich ervan bewust zijn dat het afstaan van deze discretie risico met zich meebrengt: zowel partij A als partij B zijn kwetsbaar in deze relatie. Dat wil zeggen dat partij B in principe in staat is om onjuist te handelen of partij A te bedriegen en het gegeven vertrouwen te schaden. Immers, wanneer partij A met absolute zekerheid kan zeggen dat partij B zal doen wat zij zou willen, is er geen risico voor partij A en is vertrouwen in partij B overbodig. Dit risico is inherent aan het afstaan van discretie, waardoor zonder deze

¹⁵ Vertrouwen kan gericht zijn op een aantal verschillende objecten. Zo kan iemand vertrouwen hebben in een actor (een andere persoon of institutie), of bijvoorbeeld in de uitkomst van een handeling. In dit hoofdstuk ligt de focus op vertrouwen in de *relatie tussen actoren*, omdat dit vertrouwen in relaties het meest interessant is in het kader van ons onderzoek naar lidstaten binnen de Europese Unie.

voorwaarde niet van vertrouwen kan worden gesproken. Wanneer partij A ogenschijnlijk discretie aan partij B afstaat, maar dat niet daadwerkelijk doet, is er sprake van een schijnvertrouwensrelatie.

Ten tweede is partij A ervan overtuigd dat partij B goede intenties heeft. Wanneer partij A meent dat partij B kwade bedoelingen heeft zal zij haar nimmer het vertrouwen geven om een bepaalde handeling uit te voeren. Vertrouwensrelaties waarbij deze voorwaarde ontbreekt hebben eerder het karakter van een (irrationele) gok of een keuze tegen-beter-weten-in, waardoor er geen sprake is van een daadwerkelijke vertrouwensrelatie.

Ten derde neemt partij A aan dat partij B bepaalde noodzakelijke competenties heeft om goed met het gegeven vertrouwen om te gaan. Wanneer partij A vermoedt dat partij B onbekwaam is of niet in staat is tot het omgaan met het gegeven vertrouwen, is er geen sprake van volledig vertrouwen vanuit partij A in partij B. Vertrouwensrelaties waarbij deze voorwaarde ontbreekt, kunnen ontstaan wanneer partij A partij B het 'voordeel van de twijfel' geeft of, net als bij het ontbreken van goede intenties van partij B, een irrationele gok waagt. In deze gevallen is er wederom geen sprake van een oprechte vertrouwensrelatie.

In de meeste gevallen is er geen sprake van een 'absoluut' of 'onvoorwaardelijk' vertrouwen van partij A in partij B. De tweede en derde voorwaarde voor een vertrouwensrelatie impliceren namelijk dat partij A vertrouwen heeft in partij B om *iets* te doen in een bepaalde *context*. Dit *iets* in *context* kan aangeduid worden met twee additionele factoren: waardoor de handelingen (X)¹⁶ en context (Y) van beide partijen worden meegenomen. De mate van afgestane discretie hangt in veel gevallen namelijk af van de context waarbinnen de vertrouwensrelatie zich manifesteert. Bovendien zijn de intenties en competenties van partij B vaak afhankelijk van de handeling die aan hen wordt toebedeeld. Het model voor een vertrouwensrelatie moet daarom worden aangevuld, waardoor vertrouwensrelaties de vorm krijgen van: "A vertrouwt B om X te doen" - oftewel, partij A vertrouwt partij B om *iets* binnen een bepaalde *context* te doen.

¹⁶ Een handeling kan zowel het doen als niet-doen van iets zijn.

A.2) Horizontale en verticale vertrouwensrelaties

Na de voorwaarden voor een vertrouwensrelatie te hebben uiteengezet, kijken we nu naar het onderscheid van de relatieve positie die partij A en partij B tegenover elkaar innemen in hun vertrouwensrelatie. Er zijn grofweg twee richtingen te onderscheiden: een *horizontale* en een *verticale* vertrouwensrelatie. De horizontale vertrouwensrelatie is een gelijkwaardige relatie waarbij vertrouwen vanuit beide partijen in elkaar bestaat en er sprake is van een machtsevenwicht. De verticale vertrouwensrelatie kenmerkt zich daarentegen door een asymmetrische machtsrelatie en neemt de vorm aan van een partij die discretie verleent aan een andere partij om een bepaalde handeling te doen. Wanneer je dit vertaalt naar de Europese Unie, lijken dezelfde verhoudingen voor te komen. Voor de lidstaten onderling is er idealiter sprake van een horizontale vertrouwensrelatie, terwijl een aantal supranationale instituties (e.g. de Europese Commissie) een verticale vertrouwensrelatie ten opzichte van de lidstaten onderhouden. In het model van een transnationale democratie komen er dus zowel horizontale als verticale vertrouwensrelaties voor, wat in het tweede deel van dit hoofdstuk nader zal worden belicht.

Hoewel horizontale en verticale vertrouwensrelatie in eenzelfde context kunnen voorkomen, functioneren zij op een verschillende manier. Een voorbeeld daarvan is de kritische houding van de vertrouwende partij, die in een verticale vertrouwensrelatie een belangrijkere positie inneemt dan in een horizontale vertrouwensrelatie. Dit onderscheid en de bruikbaarheid van vertrouwensrelaties zal in het deel hieronder nader worden toegelicht.

A.3) De waarde van vertrouwensrelaties

Er bestaan verschillende motieven voor het aangaan van een vertrouwensrelatie. Allereerst kan men de *intrinsieke waarde* van vertrouwen erkennen en daartoe vertrouwensrelaties aangaan. Aanhangers van dit type motief zien vertrouwen als een belangrijke waarde en denken dat vertrouwen in veel gevallen positieve en gunstige effecten met zich mee zal brengen. Wanneer een partij overtuigd is van het feit dat vertrouwen goed en waardevol is op zichzelf, zonder dat daarvoor een extern doel behaalt dient te worden, is er sprake van een intrinsiek motief voor vertrouwen. Echter, wanneer partijen omwille van pragmatische redenen een vertrouwensrelatie

aangaan of een specifiek doel voor ogen hebben in het vertrouwen van een andere partij, wordt de nadruk gelegd op de instrumentele waarde van vertrouwensrelaties.

Een belangrijke *instrumentele* waarde voor vertrouwen is de mogelijkheid tot coöperatie. Om samen te werken met een andere persoon is namelijk altijd een (minimale) vorm van vertrouwen nodig. Logischerwijs betekent meer vertrouwen, wanneer dit niet geschaad wordt, in de meeste gevallen ook meer mogelijkheden wat betreft coöperatie. In het bijzonder op transnationaal niveau kan vertrouwen dus een cruciale rol spelen in de samenwerking tussen staten. Andersom kan een vertrouwensrelatie ook gezien worden als een vorm van samenwerking tussen staten, waarin discretie wordt verleend aan andere partijen en de politieke leiders van die partijen betrouwbaar worden geacht.¹⁷ Op deze manier zijn betrouwbare vertrouwensrelaties zowel het resultaat van, als de voorwaarde voor coöperatie. Naast samenwerking bestaan er andere instrumentele doelen voor vertrouwensrelaties, zoals het bewaren van de vrede, het instandhouden van een gedeelde identiteit of - zoals bijvoorbeeld in het geval van de Europese Unie - het behouden van een gemeenschappelijke munt.

In sommige gevallen zijn vertrouwensrelaties minder goed bruikbaar of gevaarlijk. Volgens bepaalde auteurs zijn attitudes van wantrouwen cruciaal in verticale vertrouwensrelaties, omdat de vertrouwende partij hierdoor kritisch is tegenover de vertrouwde partij. Het wantrouwen van burgers tegenover hun overheid zou bijvoorbeeld voor meer gelijkheid in de samenleving kunnen zorgen.¹⁸ Op deze manier wordt aangegeven dat ook wantrouwen van belang kan zijn in vertrouwensrelaties en dat het onderscheid tussen vertrouwen en wantrouwen niet absoluut is, maar eerder gradueel.

Deel B: Vertrouwen in de context van een transnationale democratie

Na gekeken te hebben naar de voorwaarden voor vertrouwensrelaties en de betekenis daarvan, is het nu tijd dit nader toe te spitsen op ons onderzoek. Hierbij wordt de aanname gedaan dat

¹⁷ Aaron M. Hoffman, 'A Conceptualization of Trust in International Relations', *European Journal of International Relations* 8 (2002) 3, 375–401, aldaar 384.

¹⁸ Meena Krishnamurthy, '(White) Tyranny and the Democratic Value of Distrust', *The Monist* 98 (2015) 4, 391–406, aldaar 400-401.

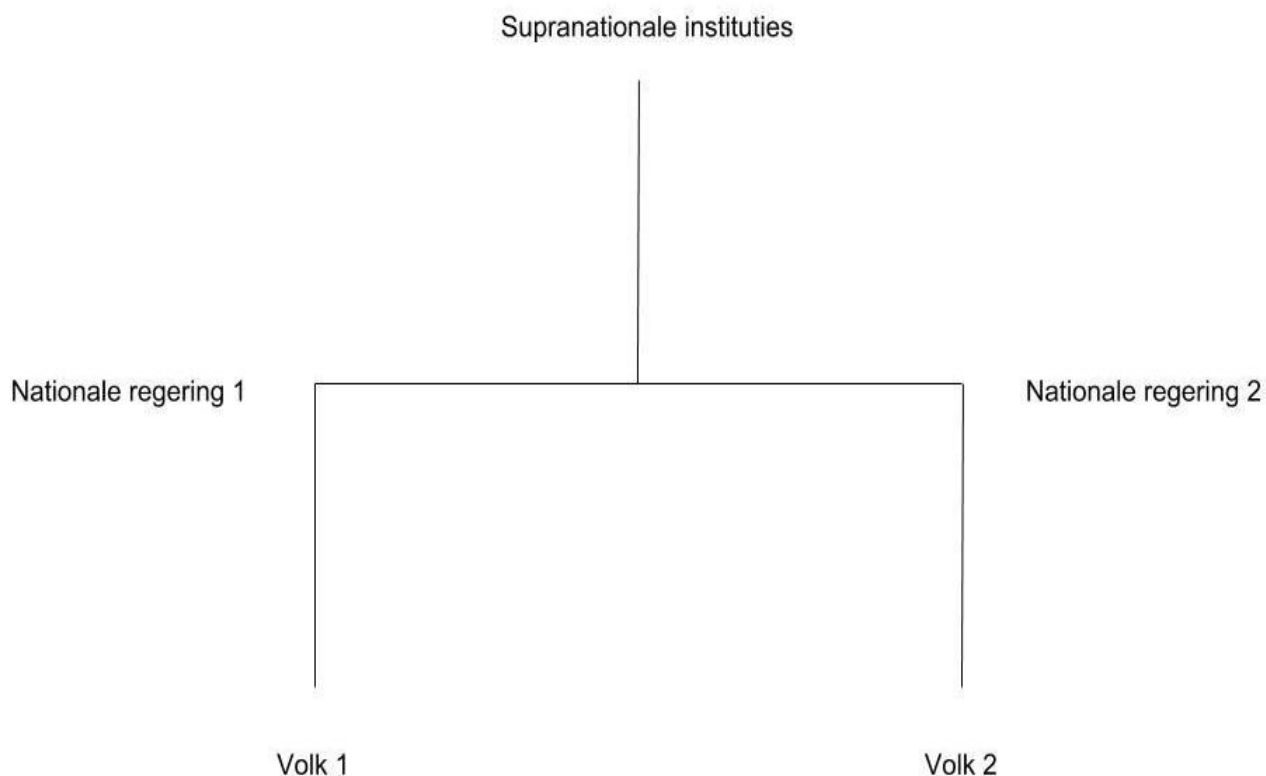
instituties als actoren handelen in een vertrouwensrelatie en dat je deze kunt vertrouwen.¹⁹ Allereerst zal een model worden geschetst van vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie, waarin als transnationale democratie zowel horizontale als verticale vertrouwensrelaties voorkomen. Daarnaast zal er worden gekeken naar de waarde van vertrouwen in een internationale context en zullen een aantal *tools* worden aangereikt om het vertrouwen tussen staten in stand te houden of te herstellen. Als laatste wordt een aanzet gegeven tot het meten van dit vertrouwen in een internationale context.

B.1) Een model voor vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie

In een transnationale democratie als de Europese Unie zijn er verschillende vertrouwensrelaties aanwijsbaar. Ten eerste is er de vertrouwensrelatie tussen het volk van een land en een nationale regering, welke een verticale vertrouwensrelatie is. Door middel van representatie heeft het volk een stem in de besluitvorming dat door het parlement gevoerd wordt, en andersom dient de regering verantwoording af te leggen over de besluiten die zij maakt. Ten tweede is er de vertrouwensrelatie tussen lidstaten, welke een horizontale vertrouwensrelatie is. Om als Europese lidstaten goed samen te kunnen werken (i.e. coöperatie), is een sterke vertrouwensrelatie noodzakelijk. Er is sprake van een horizontale vertrouwensrelatie als er tussen de staten een machtsevenwicht bestaat en er is voldaan aan de voorwaarden die in het eerste deel van dit hoofdstuk zijn beschreven. Ten derde is er een vertrouwensrelatie tussen de lidstaten en supranationale instituties, die als toezichthoudende en overkoepelende organen zijn ingevoerd. Deze instituties hebben een bepaald zeggenschap over de lidstaten, maar moeten hun verantwoording daarvoor (indirect) afleggen. Middels verkiezingen hebben de nationale regeringen - en indirect de burgers van die staten - inspraak in de bezetting van deze supranationale instituties. Om de verschillende vertrouwensrelaties in een transnationale democratie duidelijk te maken, is op de volgende pagina een overzichtelijk model gemaakt.

¹⁹ Christian Schemmel, 'Distributive and relational equality', *Politics, philosophy & economics* 11 (2012) 2, 123-148, aldaar 137.

Figuur 3: een model voor vertrouwensrelaties binnen een transnationale democratie

Ik zal beargumenteren dat de horizontale vertrouwensrelaties tussen nationale regeringen cruciaal zijn binnen een transnationale democratie. Wanneer deze relaties niet worden nageleefd, wordt het machtsevenwicht in dit model verstoord. Deze asymmetrische machtsbalans zal niet alleen het systeem van representatie in een transnationale democratie bemoeilijken, maar bovendien zorgen voor een minder democratische besluitvorming.

In het model is te zien dat de vertrouwensrelatie tussen volk en regering indirect verbonden is met zowel de horizontale vertrouwensrelatie tussen staten onderling als de verticale vertrouwensrelatie met supranationale instituties. De verticale vertrouwensrelaties functioneren als systeem van representatie. Op deze manier worden de belangen van de vertrouwende partij behartigd door de vertrouwde partij. Op nationaal niveau gebeurt dit door een gekozen parlement

dat een vaste zittingstermijn heeft en ingedeeld wordt aan de hand van de stemmen van het volk. Dit parlement heeft als functie om ook op Europees niveau hun electoraat te representeren. Een voorbeeld waarbij dit mis kan gaan is wanneer er tussen staten onderling een niet-evenwichtige machtsrelatie bestaat, waarbij de ene partij duidelijk macht uitoefent op de andere. In een dergelijk geval kan de regering van de onder dwang gezette partij niet de belangen van hun electoraat behartigen en wordt het volk daardoor niet juist vertegenwoordigd. Wanneer we uitgaan van het feit dat de Europese lidstaten een democratische politieke inrichting hebben en deze waarborgen, is dit problematisch.

Binnen een transnationale democratie is de nationale regering verantwoordelijk voor de besluitvorming op Europees niveau. Deze machtsuitoefening is democratisch wanneer burgers invloed kunnen uitoefenen op het gebruik van staatsmacht, bijvoorbeeld via verkiezingen. In principe worden de burgers vertegenwoordigd door hun gekozen nationaal parlement in de Europese Unie, maar de invloed van de burger is hierin een stuk kleiner. Waar op nationaal niveau het besluitvormingsproces kan voldoen aan de eisen om ‘democratisch’ te zijn, lijkt dit op Europees niveau allesbehalve eenvoudig: de vrije en gelijke ‘burgers’ van Europa lijken geen directe invloed te hebben op de politieke besluitvorming. Om toch te streven naar democratische besluitvorming op Europees niveau, moeten de lidstaten onderling op een deliberatieve manier met elkaar tot besluiten komen.²⁰ Op deze manier kan de invloed van burgers vanuit verschillende lidstaten door hun regering vertegenwoordigd worden en kunnen zij, wellicht indirect, invloed uitoefenen op de politieke besluitvorming op Europees niveau.

B.2) Het herstellen van vertrouwen in een internationale context

Na de focus op vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie, kunnen we het concept *vertrouwen* weer vergroten om te kijken naar de betekenis ervan in de context van ons onderzoek. Waar in vertrouwensrelaties enerzijds discretie, intentie en competentie en anderzijds machtsverhoudingen centraal stonden, kijken we nu naar alternatieve methoden om het vertrouwen in een internationale context te herstellen. Achtereenvolgens worden daartoe een

²⁰ De waarde van deliberatie in een transnationale democratie wordt verder toegelicht op de volgende pagina van dit hoofdstuk.

gedeelde identiteit, deliberatie en openbare verontschuldigen genoemd als *tools* voor vertrouwen.

Ten eerste kan het vertrouwen van burgers in stand worden gehouden door een gedeelde identiteit. In deze “shared public culture” kan worden gereflecteerd op de gedeelde normen en waarden van een bepaalde heterogene massa, om zo met minderheden en tegenstanders op zowel formeel als informeel niveau in gesprek te gaan.²¹ De vraag is in hoeverre de Europese Unie hiertoe in staat is en of er überhaupt sprake kan zijn van een Europese identiteit. Er zijn de laatste decennia verscheidene pogingen gedaan om een dergelijke identiteit te benadrukken, ofwel te creëren. Mocht deze gedeelde identiteit er zijn, dan komt het in ieder geval het vertrouwen van de burger ten goede.

Ten tweede is deliberatie cruciaal voor vertrouwen in een internationale context. Bij deliberatie staat de uitwisseling van argumenten en het verplaatsen in de positie van de ander centraal, wat ervoor zorgt dat besluitvorming altijd gebaseerd zal zijn op een consensus waarin verschillende (bevolkings)groepen zich kunnen vinden. In situaties waarin sprake is van machtsongelijkheid en discriminatie kan deliberatie dienen als “trust-builder”.²² Het meest voorkomende probleem daarin is dat minderheidsgroepen, meestal gebaseerd op etniciteit of cultuur, gezien worden als minderwaardig of onbetrouwbaar. Dit wantrouwen kan worden omgebogen wanneer men op een deliberatieve manier tot besluiten komt, wat wil zeggen dat eenieder als gelijkwaardig wordt behandeld en men ook andermans standpunten in acht neemt. Op deze manier draagt deliberatie direct bij aan het creëren van gedeelde belangen, wat in het bijzonder tussen lidstaten van de Europese Unie van grote invloed kan zijn.²³ Hierdoor versterkt deliberatie bovendien de gedeelde identiteit, wat hierboven als *tool* is beschreven.

Ten derde spelen openbare verontschuldigen van politieke leiders een belangrijke rol in het herstellen van vertrouwen in een internationale context. Aan de hand van deze verontschuldigen probeert de schuldige partij de gedeelde normen en waarden met de andere

²¹ Patti Tamara Lenard, ‘The Political Philosophy of Trust and Distrust in Democracies and Beyond’, *The Monist*, 98 (2015) 4, 353–359, aldaar 355.

²² Lenard, ‘Trust and Distrust’, 358. Zie ook: Amandine Catala, ‘Democracy, Trust, and Epistemic Justice’, *The Monist* 98 (2015) 4, 424–440.

²³ Burkard Eberlein en Dieter Kerwer, ‘New governance in the European Union: A theoretical perspective’, *Journal of Common Market Studies* 42 (2004) 1, 121-142, aldaar 130.

partij te herstellen. Luisteraars hebben hiertoe redenen het transnationale systeem te vertrouwen, vanwege het feit dat politieke leiders verantwoordelijk worden gehouden voor de schade die zij hebben aangericht. Bovendien lijken openbare verontschuldigen bij te dragen aan het vormen van een gedeelde cultuur, zoals hierboven eerder genoemd: “reconstructing trust by signalling that the speaker feels a sense of belonging and identification to the community of individuals to whom she is speaking.”²⁴ Het is de vraag in hoeverre de uitspraken van politieke leiders daadwerkelijk kunnen bijdragen aan het herstellen van vertrouwen. Hoogstwaarschijnlijk zijn retoriek en betrouwbaarheid van de individuele leiders ook van invloed, evenals uitstraling en het leiderschap dat wordt getoond. Om deze reden zullen openbare verontschuldigen in bredere context worden onderzocht en geïnterpreteerd, wat in hoofdstuk 1.3 van deze scriptie wordt uitgewerkt. Dit concept van openbare verontschuldigen vormt hiermee een *tool* voor het creëren van vertrouwen in een internationale context.

B.3) Het meten van vertrouwen tussen staten

Hoewel er in dit hoofdstuk meermaals gesproken is over de functie en waarde van vertrouwen in een internationale context, is er nog weinig gezegd over de manier waarop dit vertrouwen gemeten kan worden. In deze laatste paragraaf zal daartoe een aantal methoden worden aangereikt om het vertrouwen in deze context te meten.

Ten eerste kan er gekeken worden naar de uitspraken die politieke leiders doen over hun motieven in vertrouwensrelaties. Hierbij is een kritische houding vereist, omdat in de publieke sfeer vaker beloftes en uitspraken worden gedaan, zonder dat deze worden nagekomen. Publieke optredens zijn een instrument om middels overtuigingskracht een boodschap over te brengen, waarvan in sommige gevallen de betrouwbaarheid kan worden bevraagd. Desalniettemin geven deze uitspraken een beeld van het vertrouwen dat bepaalde leiders wel of niet uiten. Door bijvoorbeeld te kijken naar de manier waarop vertrouwen als motief voor bepaalde handelingen wordt gepresenteerd of in hoeverre het vertrouwen tussen staten onderling wordt benadrukt, kan hierover uitspraak worden gedaan.²⁵

²⁴ Lenard, ‘Trust and Distrust’, 358.

²⁵ Hoffman, ‘A Conceptualization of Trust’, 386-387.

Ten tweede is er een verschil in vertrouwen op te merken in het onderscheid tussen *before-the-fact* en *after-the-fact* methoden van toezicht. Deze vormen van toezicht worden ook wel geïdentificeerd als het verschil tussen ‘police patrols’ en ‘fire alarms’.²⁶ In het geval van *before-the-fact* toezicht wordt de vertrouwde partij gecontroleerd voor en tijdens het doen van de verlangde handeling(en) doet, terwijl bij *after-the-fact* toezicht de vertrouwde partij achteraf gecontroleerd wordt. Bij *after-the-fact* is er eerder sprake van een vertrouwensrelatie, omdat er meer vrijheid is voor de vertrouwde partij. Een nadruk op *before-the-fact* toezicht kan daarentegen gezien worden als een teken van wantrouwen richting de vertrouwde partij, aangezien in dit model de vertrouwde partij eerder in het proces gecontroleerd wordt.²⁷ Het is echter de vraag of er los van het type überhaupt sprake is van een daadwerkelijke vertrouwensrelatie tussen staten. Zowel *before-* als *after-the-fact* toezicht lijken namelijk een vorm van wantrouwen te impliceren, in ofwel de intenties, ofwel de competenties van de andere partij. Zoals we in het eerste deel van dit hoofdstuk zagen, zijn dit noodzakelijke voorwaarden om van een vertrouwensrelatie te kunnen spreken.

Als laatste zijn het type regels dat is opgesteld (in een samenwerking) tussen staten een indicator voor vertrouwen. Er bestaat een verschil tussen *framework-oriented* en *statute-oriented* regels.²⁸ *Framework-oriented* of ‘constitutieve’ regels voorzien de vertrouwde partij van een aantal algemene uitgangspunten waaraan zij zich dient te houden (“Handeling X kan X’ betekenen in context Y”), terwijl *statute-oriented* of ‘regulatieve’ regels zeer specifieke omschrijvingen geven van het gedrag dat de vertrouwde partij dient te vertonen (“Doe X in context Y”).²⁹ *Framework-oriented* regels laten meer bewegingsruimte over aan de vertrouwde partij en kunnen daarom gezien worden als een indicator van meer vertrouwen dan bij *statute-oriented* regels.

²⁶ Ibidem, 388.

²⁷ Ibidem, 391.

²⁸ Ibidem.

²⁹ David Dessler, ‘What’s at stake in the agent-structure debate?’, *International organization* 43 (1989) 3, 441-473, aldaar 455.

Conclusie

Uit dit hoofdstuk is gebleken dat er drie voorwaarden gelden voor een vertrouwensrelatie: discretie, intentie en competentie. Het onderscheid tussen horizontale en verticale vertrouwensrelaties is belangrijk om machtsverhoudingen binnen vertrouwensrelaties te voorzien. Bovendien is er een model opgesteld voor de vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie als transnationale democratie, waarin zowel horizontale als verticale vertrouwensrelaties voorkomen. Het aangaan van vertrouwensrelaties kan verschillende doeleinden hebben: vertrouwen kan zowel een intrinsieke als instrumentele waarde hebben. Daarnaast kunnen in bepaalde contexten juist attitudes van wantrouwen gunstig zijn.

Er is gebleken dat voor een correct model van representatie en democratische besluitvorming binnen de Europese Unie, de horizontale vertrouwensrelaties tussen lidstaten moeten worden nageleefd. Voor staten bestaat er een drietal *tools* om in gevallen van crisis het vertrouwen te herstellen: via een gedeelde identiteit, deliberatie en openbare verontschuldiging. Daarnaast werden een aantal manieren aangereikt om dit vertrouwen in internationale context te meten, namelijk door te kijken naar speeches van politieke leiders, het type toezicht dat van toepassing is - *before-the-fact* tegenover *after-the-fact* - en het soort regels dat is opgesteld - *framework-oriented* tegenover *statute-oriented*.

Hoofdstuk 1.2 - Geschiedenis

De vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland moet gezien worden in de bredere context van de onderlinge verhoudingen tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten. Griekenland was niet de enige lidstaat van de Europese Unie die noodsteun nodig heeft gehad om een staatsbankroet af te wenden. Sinds het uitbreken van de eurocrisis in 2009 hebben ook Spanje, Portugal en Ierland financiële noodsteun vanuit de Europese Unie ontvangen.³⁰ Deze noodsteun werd voor een groot deel verleend door Noord-Europese lidstaten, met als belangrijkste land Duitsland.³¹ Verschillende auteurs wijzen erop dat de eurocrisis wantrouwen tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten aan het licht bracht en vergrootte.³² Het centrale doel van deze historische bijdrage is om een overzicht te geven van de verschillende manieren waarop het wantrouwen tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten tot uiting kwam in politieke besluitvorming gedurende de eurocrisis aan de hand van relevante politicologische literatuur.

Wanneer auteurs het wantrouwen tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten bespreken, leggen auteurs nadruk op verschillende politieke niveaus. Auteurs als Frank Schimmelfennig, Wolfgang Streeck, Lea Elsässer en Amy Verdun benadrukken het intergouvernementele niveau.³³ Zij beschrijven wantrouwen aan de hand van de strijdpunten die Noordelijke en

³⁰ Fritz Scharpf, 'Monetary Union, Fiscal Crisis and the Pre-emption of Democracy', *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* 9 (2011) 2, 163-198, aldaar 177.

Hoewel Ierland geen Zuid-Europees land is, lag de meerderheid van de landen die te maken kregen met de dreiging van een staatsbankroet in Zuid-Europa. Daarom wordt er in de wetenschappelijke literatuur regelmatig een onderdeling gemaakt tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten. Zie onderstaande auteurs ter illustratie.

Christopher Tsoukis, Ioannis Bournakis, Dimitris K. Christopoulos, and Theodore Palivos, 'Introduction', in: Ioannis Bournakis, Christopher Tsoukis, Dimitris K. Christopoulos, and Theodore Palivos (red.), *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis* (Londen 2017), 3-40, aldaar 11.

Frank Schimmelfennig, 'Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 177-195, aldaar 181.

Peter A. Hall, 'Varieties of capitalism in light of the euro crisis', *Journal of European Public Policy* 25 (2017) 1, 7-30.

³¹ Schimmelfennig, 'Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis', 182.

³² Wolfgang Streeck and Lea Elsässer, 'Monetary Disunion. The Domestic Politics of Euroland', *Journal of European Public Policy* 23 (2016) 1, 1-24.

Wolfgang Streeck, *Buying Time. The Crisis of Democratic Capitalism* (Londen 2017), xlvii-xlix.

Kevin Featherstone, 'Conditionality, Democracy and Institutional Weakness: the Euro-crisis Trilemma' *Journal of Common Market Studies* 54 (2016), 48-64, aldaar 52-56.

³³ Schimmelfennig, 'Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis'.

Streeck en Elsässer, 'Monetary Disunion. The Domestic Politics of Euroland'.

Zuidelijke regeringen onderling hebben ten aanzien van beleid. Auteurs als Daniel Seikel, Michael Bauer en Stefan Becker beklemtonen juist het supranationale niveau.³⁴ Zij laten zien hoe wantrouwen tot uiting komt in veranderingen in de bevoegdheden van supranationale instituties zoals de Europese Commissie en het Europese Hof voor Justitie. De auteurs leggen echter ook dwarsverbanden tussen de verschillende niveau's. Kevin Featherstone werkt het samenspel tussen het supranationale en het intergouvernementele niveau uit in zijn analyse van de gebeurtenissen in de eurozone na het aan de macht komen van de linkse SYRIZA-regering in Griekenland in 2015.³⁵

De literatuurbeschouwing is als volgt opgebouwd. In deel A komt de besluitvorming die wijst op het wantrouwen van Noordelijke lidstaten jegens Zuidelijke lidstaten aan de orde. In deel A wordt ten eerste aandacht besteedt aan de eisen die Noordelijke staten stelden aan de noodsteun die zij tijdens de eurocrisis verleenden aan Zuidelijke staten. Vervolgens wordt besproken op welke manier deze voorwaarden door supranationale instellingen zoals de Europese Commissie afgedwongen werden. Verder wordt de verstrenging van het supranationale begrotingstoezicht nader toegelicht. In deel A wordt in het bijzonder aandacht besteed aan de wantrouwende positie die Duitsland innam. In deel B staat de politieke besluitvorming centraal die een uiting was van wantrouwen van Zuidelijke richting Noordelijke staten. Daarbij zullen de beleidsvoorkeuren en belangen van Zuidelijke lidstaten eerst belicht worden. Vervolgens komt het wantrouwen van Griekenland richting Noordelijke staten aan de orde middels een korte case study.

Amy Verdun, 'A historical institutionalist explanation of the EU's responses to the euro area financial crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 219-237.

³⁴ Daniel Seikel, 'Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU', *Journal of Common Market Studies* 54 (2016) 6, 1398-1416.

Michael W. Bauer, and Stefan Becker, 'The Unexpected Winner of the Crisis: The European Commission's Strengthened Role in Economic Governance', *Journal of European Integration* 36 (2014) 3, 213-229.

³⁵ Featherstone, 'Conditionality, Democracy and Institutional Weakness: the Euro-crisis Trilemma'.

Deel A - Wantrouwen van Noordelijke richting Zuidelijke Lidstaten

A.1) Intergouvernementele besluitvorming

Het wantrouwen van Noordelijke jegens Zuidelijke lidstaten kwam allereerst tot uiting in de houding van de Noordelijke regeringen in onderhandelingen tussen lidstaten die plaatsvonden gedurende de eurocrisis. Volgens Verdun aarzelden Noordelijke lidstaten met het geven van financiële noodsteun aan Zuidelijke lidstaten vanwege een angst voor *moral hazard*.³⁶ In geval van *moral hazard* kiest een actor ervoor om risicovol gedrag te vertonen, omdat deze actor weet dat hij/zij de gevolgen van het risico niet persoonlijk hoeft te dragen. Noordelijke lidstaten vreesden dat Zuidelijke lidstaten zich in de toekomst financieel onverantwoordelijk zouden gedragen, omdat Zuidelijke lidstaten zich realiseerden dat ze gered zouden worden door noodsteun wanneer er een staatsbankroet dreigde.³⁷

Bovendien vertrouwden Noordelijke lidstaten er niet op dat Zuidelijke lidstaten zich aan de afgesproken begrotingsregels zouden houden. Daarom eisten Noord-Europese landen een grotere mate van controle over nationaal beleid vanuit de Europese Unie. Dit resulteerde in strengere begrotingsregels alsmede een striktere handhaving van deze regels door Europese instituties.³⁸ Daarnaast moesten verschillende landen, bijvoorbeeld Griekenland, in ruil voor financiële noodsteun zogenaamde ‘Economic Adjustment Programmes’ bestaande uit bezuinigingen en economisch liberaliseringsbeleid implementeren.³⁹

Schimmelfennig benadrukt dat Noord-Europese landen deze voorwaarden konden afdwingen, omdat zij meer onderhandelingsmacht hadden dan Zuidelijke lidstaten. Zuidelijke lidstaten dreigden onmiddellijk failliet te gaan tijdens de eurocrisis. Wanneer Zuidelijke lidstaten failliet waren gegaan, hadden ze hoogstwaarschijnlijk de eurozone moeten verlaten met grote economische chaos tot gevolg. Noordelijke landen stonden echter niet onder de dreiging van een staatsbankroet. Met name Duitsland had de macht om noodsteun aan Zuidelijke landen te weigeren en de euro uiteen te laten vallen. Daarom was Duitsland in de positie om voorwaarden

³⁶ Verdun, ‘A historical institutionalist explanation of the EU’s responses to the euro area financial crisis’, 226.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, 227-229.

Schimmelfennig, ‘Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis’, 187.

³⁹ Tsoukis et al, ‘Introduction’, 14.

te stellen aan het verlenen van financiële hulp aan Zuidelijke landen.⁴⁰ Schimmelfennig stelt dat Duitsland deze noodsteun noodsteun verleende, omdat het land belang had bij het behoud van de euro. Wanneer de euro uiteengevallen zou zijn, had Duitsland met veel hogere wisselkoersen te maken gekregen. Een stijging van de wisselkoers zou extreem negatieve consequenties hebben gehad voor de exportmogelijkheden waarop de welvaart van Duitsland gebaseerd is.⁴¹

Streeck en Elsässer geven een schematische weergave van de politieke strijd over de financiële herverdeling die volgens deze auteurs sinds het uitbreken van de eurocrisis plaatsvindt tussen Noordelijke lidstaten aan Zuidelijke lidstaten.⁴² Streeck en Elsässer noemen de Noordelijke lidstaten de ‘kern’ en Zuidelijke lidstaten de ‘periferie’ van de eurozone. De kern van de eurozone wil zo min mogelijk financiële steun verlenen in ruil voor zo veel mogelijk politieke controle over het beleid van de periferie. De kern van de eurozone is bang dat de periferie financiële steun zal gebruiken voor consumptie in plaats van investeringen in verbetering van de competitiviteit van hun economieën.⁴³ Anders gezegd: de kern van de eurozone vertrouwt er niet op dat de periferie financiële steun zal gebruiken op een manier die de kern goed acht.

A.2) De rol van supranationale instituties bij het verlenen van noodsteun

Toen in 2010 enkele lidstaten failliet dreigden te gaan, werd het Europese Financiële Stabilisatiemechanisme (EFSM) opgericht. Een lidstaat die in financiële moeilijkheden raakte, kon noodleningen aanvragen bij het EFSM. Het EFSM was een vennootschap die gevestigd was in Luxemburg met als belangrijkste aandeelhouder de leden van de eurozone. De vennootschap functioneerde als verzamelpunt voor de noodleningen die verstrekt werden vanuit landen als Duitsland en Nederland. In 2012 werd het EFSM vervangen door het permanente Europese Stabiliteitsmechanisme (ESM) dat in grote lijnen gemodelleerd was op het EFSM.⁴⁴

Bauer en Becker betogen dat de Europese Commissie een prominente rol speelde bij het verlenen van noodsteun uit het EFSM en het ESM. Samen met de Europese Centrale Bank (ECB) en het Internationale Monetaire Fonds (IMF) vormde de Europese Commissie de

⁴⁰ Schimmelfennig, ‘Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis’, 185.

⁴¹ Ibidem, 181.

⁴² Streeck en Elsässer, ‘Monetary Disunion. The Domestic Politics of Euroland’, 12-13.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Bauer en Becker, ‘The Unexpected Winner of the Crisis: The European Commission’s Strengthened Role in Economic Governance’, 216-219.

zogenaamde ‘troika’. Door middel van onderhandelingen kwam de troika met de betreffende lidstaat tot een ‘memorandum van overeenstemming’ over de voorwaarden voor het verstrekken van de noodsteun aan de lidstaat in financiële nood. Tijdens de eurocrisis kregen deze memoranda de vorm van ‘Economic Adjustment Programmes’ bestaande uit bezuinigingen, privatisering en hervormingen gericht op economische liberalisering van onder meer arbeidsrelaties.⁴⁵

Door middel van de ‘memoranda van overeenstemming’ met lidstaten oefende de troika een grote mate van invloed uit over het beleid dat gevoerd werd door nationale overheden volgens Bauer en Becker. Zo drong Europese Commissie in het bijzonder aan op het strenge bezuinigingsbeleid dat in Griekenland gevoerd is.⁴⁶ De troika beschikte over een belangrijk drukmiddel om landen te dwingen om zich aan de gemaakte afspraken te houden, aangezien de troika het verstrekken van noodleningen kon stopzetten wanneer de betreffende lidstaat onvoldoende vooruitgang boekte met het implementeren van de voorwaarden voor de noodleningen.⁴⁷ Noordelijke lidstaten, Duitsland in het bijzonder, stonden erop dat deze strenge vorm van toezicht vanuit de troika er zou komen, omdat zij er niet op vertrouwden dat landen die noodsteun ontvingen zich aan de afgesproken voorwaarden zouden houden.⁴⁸

A.3) Strenger supranationaal begrotingstoezicht

Zowel Seikel als Bauer en Becker bespreken de gevolgen van een aantal politieke besluiten voor de aanscherping en handhaving van begrotingsregels op supranationaal niveau. Deze besluiten bestonden uit Europese wetgeving, namelijk de ‘six pack’ uit 2011 en het ‘two pack’ uit 2013. Daarnaast sloten in 2013 regeringen onderling een begrotingspact.⁴⁹

In de eerste plaats scherpten deze verdragen de begrotingsregels uit het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) uit 1997 aan. Het SGP stelde een maximum aan het begrotingstekort (3%) en de

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, 218.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ George Bratsiotis en David Cobham, ‘German Economic Thought and Its Effects’ in: Ioannis Bournakis, Christopher Tsoukis, Dimitris K. Christopoulos, and Theodore Palivos (red.), *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis* (Londen 2017), 93-116, aldaar 94.

⁴⁹ Daniel Seikel, ‘Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU’, 1402-1403.

totale staatsschuld (60%).⁵⁰ De six pack eiste dat landen met een staatsschuld van meer dan 60% zowel hun hun staatsschuld als hun begrotingstekort met 0,5 % per jaar terugbrengen.⁵¹ Verder dienden dergelijke landen volgens de six pack een middellangetermijnplan voor het begrotingstekort formuleren. Dit doel mocht variëren van een begrotingstekort van 1% tot een begrotingsoverschot.⁵² Het begrotingspact scherpste deze regel verder aan: landen met een staatsschuld van meer dan 60% dienen hun begrotingstekort terug te brengen tot maximaal 0,5%. Het begrotingspact eiste bovendien van alle lidstaten van de eurozone dat ze de richtlijn van een begrotingsevenwicht of -overschot in hun grondwet zouden opnemen.⁵³

In aanvulling hierop heeft de Europese Commissie meer bevoegdheden gekregen om deze begrotingsregels te handhaven. Wanneer landen een zogenaamd ‘excessief tekort’ hebben, kan een ‘Excessive Deficit Procedure’ (EDP) gestart worden. In het Stabiliteits- en Groeipact uit 1997 had de Europese Commissie al bevoegdheden om landen met een excessief tekort boetes op te leggen. Deze boetes dienden echter goedgekeurd te worden door een gekwalificeerde meerderheid binnen de Europese Raad (van regeringsleiders), waardoor het in de praktijk moeilijk bleek te zijn om lidstaten met een excessief tekort daadwerkelijk te beboeten.⁵⁴ De six pack draaide deze situatie als volgt om: de Commissie kan boetes aan landen opleggen, tenzij een gekwalificeerde meerderheid binnen de Europese Raad tegen de boete stemt (‘Reversed Qualified Majority Voting’, afgekort: RQMV).⁵⁵

Daarnaast gaf de six pack de Europese Commissie bevoegdheden om beleidsaanbevelingen te doen aan landen die een excessief tekort hebben. Deze aanbevelingen dient de betreffende lidstaat op te volgen op straffe van financiële sancties en boetes, tenzij een gekwalificeerde meerderheid van de Europese Raad binnen tien dagen tegen deze aanbevelingen stemt (opnieuw RQMV).⁵⁶ Het begrotingspact uit 2013 verplichtte lidstaten om deze aanbevelingen uit te voeren.⁵⁷ Verder breidde het begrotingspact RQMV uit naar het starten van

⁵⁰ Ibidem, 1402.

⁵¹ Ibidem, 1404.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, 1402.

⁵⁵ Bauer en Becker, ‘The Unexpected Winner of the Crisis: The European Commission’s Strengthened Role in Economic Governance’, 219-220.

⁵⁶ Seikel, ‘Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU’, 1405.

⁵⁷ Bauer en Becker, 221.

de Excessive Deficit Procedure. Voorheen kon de Europese Commissie een lidstaat slechts aan de Excessive Deficit Procedure onderwerpen wanneer een meerderheid van de Europese Raad daar goedkeuring aan gaf. In de praktijk bleek dit erg moeilijk. Na de invoering van het begrotingspact kan de Europese Commissie op eigen initiatief een Excessive Deficit Procedure tegen een lidstaat starten, tenzij een gekwalificeerde meerderheid hiertegen stemt.⁵⁸

De uitbreiding van *Reversed Qualified Majority Voting* naar de bovengenoemde beleidsterreinen vergroot de macht van de Europese Commissie op een cruciale manier volgens Seikel. De Europese Commissie kan een Excessive Deficit Procedure tegen een lidstaat starten, financiële sancties en boetes aan lidstaten met een excessief tekort opleggen en bindende beleidsaanbevelingen doen om een excessief tekort weg te werken. Deze maatregelen kunnen enkel geblokkeerd worden wanneer een gekwalificeerde meerderheid van Europese regeringsleiders tegen de maatregelen afkeurt (RQMV). De Commissie hoeft slechts een kleine minderheid van lidstaten achter zich te krijgen om te voorkomen dat een gekwalificeerde meerderheid de voorgestelde maatregelen afkeurt. Volgens Seikel betekent dit in de praktijk dat de maatregelen van de Commissie vrijwel automatisch goedgekeurd worden.⁵⁹

De six pack gaf de Europese Commissie ook mogelijkheden om conceptbegrotingen van lidstaten te controleren door middel van het Europees Semester. Deze regeling onderwerpt de conceptbegrotingen van alle lidstaten aan toezicht door de Europese Commissie nog voordat nationale parlementen de begrotingen goedkeuren. Regeringen dienen hun conceptbegroting in april bij de Europese Commissie in te dienen. Vervolgens controleert de Commissie of de conceptbegroting aan de Europese begrotingsregels voldoet. Wanneer dit niet het geval is, kan de Europese Commissie aan de betreffende lidstaat vragen om hun begroting te herzien. De Commissie doet ook aanbevelingen van maatregelen waarmee de lidstaat een overtreding van de begrotingsregels kan wegwerken. Deze maatregelen zijn in principe niet verplicht, hoewel ze verplicht kunnen worden wanneer een lidstaat in een Excessive Deficit Procedure zit.⁶⁰

⁵⁸ Seikel, 'Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU', 1405.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Bauer en Becker, 'The Unexpected Winner of the Crisis: The European Commission's Strengthened Role in Economic Governance', 219.

Seikel, 'Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU', 1403.

De verstrenging van het begrotingstoezicht was een uiting van wantrouwen van Noordelijke lidstaten met een relatief laag begrotingstekort en een lage staatsschuld, zoals Duitsland, richting andere lidstaten. Zij waren bereid om noodsteun aan landen als Griekenland te verlenen om te voorkomen dat de euro uiteen zou vallen, maar ze wilden voorkomen dat zij in de toekomst opnieuw noodsteun zouden moeten verlenen aan staten die failliet dreigden te gaan. Noordelijke landen vertrouwden er echter niet op dat alle lidstaten de maatregelen zouden nemen die noodzakelijk zijn om financieel gezond te blijven. Daarom eisten ze aanscherping van het supranationale toezicht op begrotingen in ruil voor noodsteun aan landen met een dreigend staatsbankroet.⁶¹ Landen die noodsteun ontvingen dienden bijvoorbeeld het begrotingspact te ondertekenen.⁶²

Deel B: Wantrouwen van Zuidelijke richting Noordelijke lidstaten

B.1) Zuidelijke weerstand tegen Noordelijke voorwaarden op intergouvernementeel niveau

In hun schematische weergave van de politieke strijd over herverdeling van financiële middelen binnen de eurozone besteden Streeck en Elsässer ook aandacht aan de houding van de zogenaamde staten uit de ‘periferie’ (lees: Zuidelijke lidstaten) ten opzichte van de staten uit de ‘kern’ (lees: Noordelijke lidstaten). Zoals eerder gezegd wil de kern zo min mogelijk financiële noodsteun verlenen in ruil voor een zo groot mogelijke mate van politieke controle over het gevoerde beleid in de periferie. De kern wil politieke controle over de periferie om te voorkomen dat de periferie de verleende financiële steun voor consumptie in plaats van investeringen in competitiviteit gebruikt.⁶³

Eenzijds wil de periferie de financiële steun die zij ontvangt maximaliseren, anderzijds ziet de periferie de voorwaarden die de kern aan financiële hulp stelt als dwang en inmenging in hun interne democratische besluitvorming. De periferie wil de controle over hun nationale beleid zo min mogelijk toevertrouwen aan de lidstaten uit de kern. De regeringen van de periferie hebben er namelijk belang bij om de ontvangen noodsteun aan te wenden voor consumptieve

⁶¹ Schimmelfennig, ‘Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis’, 187.

⁶² Seikel, ‘Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU’, 1404.

⁶³ Streeck en Elsässer, ‘Monetary Disunion. The Domestic Politics of Euroland’, 12-13.

overheidsuitgaven. Deze consumptieve overheidsuitgaven, bijvoorbeeld in de vorm van pensioenen, gebruiken de regeringen van de periferie vervolgens om hun eigen populariteit te behouden.⁶⁴

Aangezien de belangen en doelen van de kern en de periferie van de eurozone ten aanzien van financiële herverdeling recht lijnrecht tegenover elkaar staan, is het waarschijnlijk dat het politieke conflict tussen kern en periferie over financiële steun opnieuw zal opblazen en mogelijk zal leiden tot toenemend wantrouwen binnen de eurozone, zo stellen Streeck en Elsässer.⁶⁵

B.2) Case study: Griekenland

In oktober 2009 kondigde premier Papandreou aan dat het Griekse begrotingstekort 6% hoger was dan de regering van zijn voorganger Karamanlis had medegedeeld. Dit bericht deed de financiële markten twijfelen aan de houdbaarheid van de Griekse staatsschuld. Het afnemende vertrouwen van financiële markten resulteerde in een stijgende rente op Griekse staatsobligaties. In april werden de rentes op Griekse staatsleningen dermate hoog dat Griekenland failliet dreigde te gaan. Daarom vroeg de regering-Papandreou om noodleningen van de andere Europese landen. Griekenland ontving noodleningen in ruil voor een de uitvoering van een pakket met pijnlijke bezuinigingen en hervormingen. De regering-Samaras, die in mei 2012 aan de macht gekomen was, vroeg om een nieuw pakket met noodleningen en accepteerde een vergelijkbaar pakket met bezuinigingen en hervormingen.⁶⁶

In januari 2015 werd de anti-bezuinigingspartij SYRIZA verkozen op een verkiezingsprogramma dat een einde maakte aan het bezuinigings- en hervormingsbeleid dat Griekenland moest voeren in ruil voor noodsteun.⁶⁷ Mede door het bezuinigingsbeleid was de werkloosheid opgelopen tot 27%. Zo'n tweederde van de jongeren had geen werk en pensioenen voor werknemers in de publieke sector werden 40 tot 50% verlaagd.⁶⁸ SYRIZA wist de verkiezingen te winnen omdat de partij een stem gaf aan de weerstand die het bezuinigingsbeleid bij de Griekse bevolking opriep.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, 17-20.

⁶⁶ Tsoukis et al, 'Introduction', 13-16.

⁶⁷ Featherstone, 'Conditionality, Democracy and Institutional Weakness: the Euro-crisis Trilemma', 52.

⁶⁸ Ibidem, 50.

Kevin Featherstone bespreekt de wantrouwende houding van de regering van de linkse anti-bezuinigingspartij SYRIZA ten opzichte van andere lidstaten van de eurozone en de troika. De Griekse regering diende tijdens de onderhandelingen met zijn schuldeisers voorstellen in om het bezuinigings- en hervormingsbeleid op verschillende punten te verzachten, maar deze voorstellen werden keer op keer afgewezen, met name door de Duitse regering en haar bondgenoten binnen de eurozone.⁶⁹ Premier Tsipras noemde de uitkomst van de onderhandelingen ‘chantage’ en een ‘vernedering’ en besloot het eisenpakket van de schuldeisers in een referendum aan de bevolking voor te leggen.⁷⁰ Nadat de Griekse bevolking het eisenpakket per referendum had afgewezen, legde de Duitse minister van financiën, Wolfgang Schäuble, een voorstel op tafel waarin Griekenland een tijdelijke ‘exit’ uit de eurozone diende te maken. De Griekse regering bezweek uiteindelijk onder druk van een dreigende ‘exit’ uit de eurozone. In een vergadering van de Europese Raad op 13 juli 2015 sloten bondskanselier Merkel, president Hollande en premier Tsipras uiteindelijk een overeenkomst waarin het eerder gevoerde strenge hervormingsbeleid bevestigd werd.⁷¹

De Griekse regering sprak haar wantrouwen uit in zowel haar onderhandelingspartners als in de uitkomst van de onderhandelingen, blijkt uit het artikel van Featherstone. Tsipras verklaarde: ‘I was blackmailed, there were no good options and I chose the least bad.’⁷² Tsipras voelde zich door zijn onderhandelingspartners gedwongen om een overeenkomst te ondertekenen waar hij zelf niet achter stond.⁷³

⁶⁹ Ibidem, 52.

⁷⁰ Eigen vertaling. Ibidem, 54.

⁷¹ Ibidem, 55.

⁷² Ibidem, 58.

⁷³ Ibidem.

Conclusie

Mijns inziens kwam het wantrouwen van Noordelijke richting Zuidelijke lidstaten in de eerste plaats tot uiting in intergouvernementele besluitvorming tijdens de eurocrisis. Toen een aantal Zuidelijke lidstaten (plus Ierland) failliet dreigden te gaan, schoten andere lidstaten te hulp met noodleningen om te voorkomen dat de euro als muntunie uit elkaar zou vallen. Noord-Europese staten, met Duitsland als belangrijkste en machtigste land, waren echter bang dat er *moral hazard* zou optreden wanneer zij de Zuid-Europese staten zouden redden van een staatsbankroet. Bij Noord-Europese staten bestond de vrees dat Zuid-Europese lidstaten geen prikkel zouden voelen om *zelf* het noodzakelijke beleid te initiëren dat een staatsbankroet in de toekomst zou voorkomen, wanneer Zuidelijke-lidstaten wisten dat ze op noodsteun van Noordelijke staten konden rekenen. Vanuit dit wantrouwen stelden Noordelijke lidstaten voorwaarden aan financiële noodleningen.

De uitwerking van de voorwaarden die Noord-Europese staten aan noodleningen stelden, had belangrijke gevolgen voor besluitvorming op supranationaal niveau. Zuidelijke lidstaten dienden in de eerste plaats een beleid van hervormingen en bezuinigingen te voeren. De uitvoering van deze hervormingen en bezuinigingen werd op haar beurt gecontroleerd door een aantal supranationale instituties, namelijk het de Europese Commissie, de ECB en het IMF. Daarnaast eisten Noordelijke lidstaten dat het begrotingstoezicht op lidstaten op supranationaal niveau aangescherpt werd. Enerzijds resulteerde dit de invoering van strengere begrotingsregels waar lidstaten aan dienen te voldoen, anderzijds kreeg de Europese Commissie meer bevoegdheden om deze regels te handhaven.

Ook het wantrouwen van Zuidelijke richting Noordelijke staten kwam vooral tot uiting in hun reactie op de voorwaarden die Noordelijke staten aan financiële noodsteun stelden. Op intergouvernementeel niveau verzetten Zuidelijke staten zich tegen de politieke controle die Noord-Europese staten over het beleid van Zuidelijke staten eisten in ruil voor financiële noodsteun. Zuid-Europese staten hadden met andere woorden geen vertrouwen in de voorwaarden die Noord-Europese staten stellen. Zij wilden nationale beleidsruimte om overheidsuitgaven te doen die de gevolgen van het eerder gevoerde bezuinigingsbeleid konden verzachten.

In de Griekse casus kwam wantrouwen richting Noordelijke lidstaten met name tot uiting

in de onderhandelingen die de Griekse regering in 2015 met de rest van de eurozone voerde over een nieuw pakket met noodleningen. Tijdens deze onderhandelingen stelde de Griekse regering voor om het bezuinigings- en hervormingsbeleid waaraan Griekenland moest voldoen te verzachten. Dit werd echter niet geaccepteerd door Noord-Europese lidstaten, met name Duitsland. Uiteindelijk voelde de Griekse regering zich gedwongen om aan de eisen van Noord-Europese lidstaten te voldoen en werd het eerder gevoerde beleid voortgezet. Tijdens de onderhandelingen had de Griekse regering al het vertrouwen in Noordelijke lidstaten verloren: ze zag de manier waarop Noord-Europese lidstaten de voorwaarden hadden afgedwongen als chantage.

Hoofdstuk 1.3 - Retorica

Deel A: Inleiding en methode

Binnen onderzoek naar politieke besluitvorming is een ander onderdeel het belang van publieke optredens van politiek leiders. Verschillende belangrijke leiders binnen de Europese Unie, zoals Jose Manuel Barroso, Angela Merkel, Giorgos Papandreou en Mario Draghi, hebben gedurende de periode van 2010 tot 2014 over het concept vertrouwen gesproken tijdens publieke optredens. Deze publieke optredens, in dit specifieke geval speeches, kunnen worden gezien als belangrijke uitingen van meningen van zowel staten als de individuen die ze uitspreken. Deze leiders spreken op verschillende manieren en momenten tegen elkaar, bijvoorbeeld op bijeenkomsten van de Europese Unie, maar ook tegen hun eigen volk en tegen de media. De markt reageert hierop, regelmatig in een negatieve manier.⁷⁴ Na de speech van Draghi waarin hij beloofde dat ‘The ECB will do whatever it takes to save the euro’ trok de markt aan en was er meer vertrouwen vanuit de financiële markten om te investeren in onder andere Griekenland, Italië en Spanje.⁷⁵

Er is bij deze speeches sprake van een discourse waarbinnen de leiders zich uitspreken. Discourse wordt door Hajer gedefinieerd als een samenkomst van ideeën, concepten en categorieën, waardoor zin kan worden gegeven aan bepaalde fenomenen.⁷⁶ Daarnaast kan discourse worden gezien als een bepaald patroon dat kan worden gevonden in een discussie, bijvoorbeeld een terugkerende mening van iemand ten opzichte van een bepaald onderwerp.⁷⁷ Een voorbeeld hiervan is het discourse vanuit Duitsland richting Griekenland en andersom (en het verschil daartussen): “In the case of the Eurozone crisis in its early days, the story on the German side was all about the profligate Greeks versus the ‘good Germans’ who save, whereas on the Greek side it was about arrogant Germans who refuse to do what’s right.”⁷⁸

⁷⁴ Vivien A. Schmidt, ‘Speaking to the Markets or to the People? A Discursive Institutional Analysis of the EU’s Sovereign Debt Crisis’, *The British Journal of Politics and International Relations* 16 (2013) 1, 188-209, aldaar 189.

⁷⁵ Carlo Altavilla, Domenico Giannone en Michele Lenza, ‘The Financial and Macroeconomic Effects of OMT Announcements’, *ECB Working Paper Series 1707* (Frankfurt 2014). aldaar 20.

⁷⁶ Maarten Hajer, ‘Discourse Analysis and the Study of Policy Making’, *European Political Science* 61 (2014) 3, 61-65. aldaar 63.

⁷⁷ Hajer, ‘Discourse Analysis and the Study of Policy Making’, 64.

⁷⁸ Schmidt, ‘Speaking to the Markets or to the People? A Discursive Institutional Analysis of the EU’s Sovereign Debt Crisis’, 204.

Door gebruik te maken van argumentatieve discourse analyse kan een beeld worden geschetst van zowel de linguïstische kant van discourse, door te kijken naar de daadwerkelijke woorden en argumenten die worden gebruikt om iets duidelijk te maken, als de argumentatieve kant van discourse, door ook de context waarin deze argumenten worden gebruikt te bespreken.⁷⁹ In dit hoofdstuk zal een combinatie worden gemaakt, met de nadruk op de manier waarop bepaalde woorden in een argument worden geplaatst. In hoofdstuk 1.2 is de context uitvoerig besproken. Er wordt echter door de twee landen die centraal staan in deze scriptie, Duitsland en Griekenland, een verschillend discourse gebruikt, waardoor het volgens Schmidt vrijwel onmogelijk is om tot duidelijke oplossingen te komen en deze op een overtuigende manier te communiceren naar het volk en naar de markt.⁸⁰ Op deze manier krijgt de markt steeds nieuwe redenen om in paniek te raken, mede door de manier waarop de media de uitspraken van verschillende politici framen.⁸¹ Het is dus noodzakelijk om, naast de historische analyse, ook een argumentatieve discourse analyse van de speeches vanuit de twee landen te beschrijven, om zo niet enkel de politieke besluitvorming zelf, maar ook de talige context waarin deze besluitvorming zich afspeelt, en de daarmee samenhangende vertrouwensrelatie, te behandelen. Dit is ook belangrijk omdat het hebben van een verschil in discourse ervoor kan zorgen dat politici volledig langs elkaar heen praten, waardoor de oplossing van de crisis nog trager tot stand kan komen. Zoals Majone heeft gezegd ‘As politicians know only too well but social scientists too often forget, public policy is made of language’.⁸²

Om de keuze te beargumenteren welke invloedrijke politici er worden behandeld is er gekeken naar de rol van verschillende politici uit Duitsland en Griekenland tijdens de hoogtijdagen van de eurocrisis, en hoe zij zich uiten in hun publieke optredens. Uiteindelijk is er gekozen om de speeches van Angela Merkel, bondskanselier van Duitsland⁸³ en Giorgos Papandreou, premier van Griekenland en leider van PASOK⁸⁴, te gebruiken om de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland te analyseren. Angela Merkel is al jaren een van de belangrijkste politiek leiders binnen de Europese Unie, mede dankzij de belangrijke rol

⁷⁹ Hajer, ‘Discourse Analysis and the Study of Policy Making’, 62.

⁸⁰ Schmidt, ‘Speaking to the Markets or to the People? A Discursive Institutional Analysis of the EU’s Sovereign Debt Crisis’, 205.

⁸¹ *Ibidem*, 203.

⁸² Hajer, ‘Discourse Analysis and the Study of Policy Making’, 61.

⁸³ November 2005 - heden.

⁸⁴ Premier: oktober 2009 - november 2011.

Leider PASOK: februari 2004 - maart 2012.

van Duitsland binnen de Europese Unie.⁸⁵ Papandreou rol binnen de Europese Unie was van minder lange duur, maar hij heeft een sterke mening over het voortbestaan van de Europese Unie en de manier waarop dit ingevuld kan worden. Daarnaast bleek hij, na het lezen van een aantal van zijn speeches, een van de Griekse leiders te zijn die het meest over de crisis spreekt in de context van een vertrouwensrelatie. Het moment waarop hij premier werd, halverwege 2009, is een belangrijk moment in de politieke besluitvorming omtrent de eurocrisis die in het vorige hoofdstuk besproken is. Daarnaast heeft Karamanlis, de voorganger van Papandreou, in zijn regeringstermijn verschillende leugens over het begrotingstekort aan de Europese Commissie verteld. De manier waarop Papandreou deze op heeft gelost⁸⁶ erbij genomen laat zien dat hij een belangrijke figuur in de Griekse politiek is geweest, waardoor het relevant is om zijn speeches te bestuderen. Er is hierbij bewust gekozen om enkel Papandreou zijn speeches te analyseren en geen andere Griekse leiders, omdat de nadruk wordt gelegd op de persoonlijke meningen van de twee leiders, waardoor het invoegen van een derde persoon enkel voor verwarring zou zorgen. De periode die is uitgekozen voor dit onderzoek is 2010 tot 2014. Deze periode is gekozen omdat het een periode is waarin het verschil tussen de verschillende lidstaten erg duidelijk wordt, aangezien Griekenland vertrouwen wil ontvangen en Duitsland de keuze moet maken om deze wel of niet af te staan.

Er zal per persoon een aantal speeches geanalyseerd worden op de manier waarop er over vertrouwen, en dan met name de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland, wordt gesproken. De deelvraag van dit hoofdstuk is dan ook: *Op welke manier spreken Angela Merkel en Giorgos Papandreou over vertrouwensrelaties binnen de EU in de periode van 2010 tot 2014?*

Om inzicht te scheppen in de verschillen in discourse waar de twee partijen vanuit handelen en spreken zal er binnen verschillende speeches gekeken worden naar het gebruik van vier specifieke woorden: *solidarity*, *together*, *responsible (responsibility)* en *trust*. Deze woorden zullen telkens zowel worden toegelicht aan de hand van de definitie uit het woordenboek Van Dale⁸⁷, als de manier waarop ze geïnterpreteerd kunnen worden binnen de context. Ze zijn gekozen aan de hand van een vooronderzoek dat is gedaan binnen vier speeches,

⁸⁵ Brunnermeier, Markus B., Harold James en Jean-Pierre Landau, *The Euro and the Battle of Ideas* (Princeton, 2016), aldaar 119.

⁸⁶ Jean Pisani-Ferry, *The Eurocrisis and its Aftermath* (Oxford 2014).

⁸⁷ Van Dale Online, <http://www.vandale.nl/>, geraadpleegd op 18 juni 2018

waaruit bleek dat deze woorden vaak in een context worden gebruikt waarin iets over een bepaalde vorm van vertrouwen of wantrouwen wordt gezegd. Dit ver- of wantrouwen kan zowel tussen verschillende staten zijn, als tussen een staat en de ECB, de Europese Unie of de markt.

De speeches die gebruikt zullen worden voor het beantwoorden van de deelvraag zijn gevonden via de databanken op de regeringssite van Duitsland⁸⁸ en de persoonlijke site van Papandreou⁸⁹ en vervolgens beoordeeld op de mate waarin de vier woorden erin voorkwamen. Om ervoor te zorgen dat er genoeg vergelijkingen te maken zijn tussen de verschillende speeches is ervoor gekozen om enkel speeches te analyseren waar minimaal twee van de woorden er minimaal driemaal in zijn gebruikt. Ook met het oog op de beperkte hoeveelheid tijd en woorden die voor dit hoofdstuk zijn toegestaan was dit noodzakelijk. Daarnaast waren er erg veel speeches waar een enkel woord vaak in voorkwam, en niet veel speeches waar drie of meer woorden vaak in voorkwamen. Daarom is deze ondergrens vastgesteld.

Van Angela Merkel zijn er vier speeches geschikt bevonden. Deze speeches zijn gehouden tussen 28 januari 2011 en 24 januari 2013. Van Giorgos Papandreou zijn er acht speeches geschikt bevonden, welke tussen 28 april 2010 en 13 juni 2013 zijn uitgevoerd. De speeches zijn voor beide leiders genummerd, voor Merkel 1-4 en voor Papandreou 5-12. Deze nummers zullen achter de parafrasen in de resultatensectie staan, zodat de parafrasen teruggekoppeld kunnen worden naar de speech waar ze uit komen. In tabel 1 is een overzicht geboden van de hoeveelheid dat de woorden die voorkomen in de verschillende speeches. In tabel 2 zijn een aantal voorbeelden gegeven van quotes van zowel Merkel als Papandreou, om context te scheppen voor de manier waarop zij de verschillende woorden gebruiken.

	Solidarity	Together	Responsible	Trust
Merkel (totaal 4 speeches)	15	26	11	1
Papandreou (totaal 8 speeches)	20	30	19	13

Tabel 1: overzicht gebruikte woorden Merkel en Papandreou

⁸⁸ www.bundesregierung.de

⁸⁹ www.papandreou.gr

	Merkel	Papandreou
Solidarity	<p>What matters most now? Solidarity, of course. We demonstrated our solidarity by establishing funds to provide guarantees which will be used to bail out other countries when they find themselves in difficulties. (1)</p> <p>This is where I see our homework. I believe that solidarity and competitiveness are, as it were, two sides of the same coin when it comes to European strength. (1)</p>	<p>And it did – yes, with solidarity towards Greece, and others, with new institutions, with the biggest bailout program in mankind’s history. With the biggest haircut of a debt in history. But the storm doesn’t seem to leave us alone. Markets, rather than being calm, continue to be skeptical, aggressive, speculative. (11)</p> <p>Yes, we have seen solidarity for Greece, but we have also seen much pain. We could have done this in a way which helped the Greek people much more, which did not punish the Greek people. (10)</p> <p>In the end, Europe did come and created a mechanism to intervene in the markets and unite in solidarity with Greece, in order to fight for our common future. (7)</p>
Together	<p>The conclusion we draw, ladies and gentlemen, can only be that we want to and indeed will win together. That is certainly what I want. Together we can assert our European model that combines economic success with social responsibility. (3)</p> <p>If we seize this opportunity and if we understand that we are stronger than any individual nation on its own, if we stand together as Europeans in a globalized world, then we will succeed. (3)</p>	<p>It’s a project where we, different cultures, different people, different languages, different religions, different traditions and histories, come together under one roof, pooling our strengths, pooling our sovereignties, pooling our decision-making in order to be stronger, more effective, more capable, in dealing with the global challenges, whether they be financial, climate change, poverty, conflict, migration. We are pooling our capacities. (11)</p> <p>A solution is certainly within reach, if we can all muster the political will. We must stop blaming each other for our different weaknesses, and unite together with our different strengths. (8)</p> <p>This means we need to work together, and our strength is in our unity. And we need to unite our peoples. And we, as socialists, I think, need to do this more than anyone else. (7)</p>
Responsible	<p>We Germans are aware of our responsibility for a bright future for the EU. It is in this spirit that the German Federal Government’s policies are geared towards the interests of both our country and Europe. (3)</p>	<p>From the very beginning, I said ‘yes, we Greeks have to take on full responsibility for our failures’. ‘However’, I also said ‘there is a deeper problem’. I saw this was a European problem. We have a problem of governance, governance structures in Europe. (11)</p> <p>This is why we have said, we socialists have said, from the beginning, that we need a European growth strategy. Yes, fiscal responsibility at the national level, but a responsible growth strategy at the European level. (9)</p>
Trust	<p>Yet we must not leave it at that. Much remains to be done to win back trust in the European Union as a whole. That is why we must not stop halfway. (3)</p>	<p>Where our common identity is democracy, where our education is through participation, and where participation builds trust and solidarity rather than exclusion and xenophobia. (12)</p> <p>Markets project their fears. Markets are projecting their fears particularly today, because of the 2008 crisis of trust. They are fearful and base their calculations on the worst-case scenarios. They base their calculations on the worst-case scenarios rather than the most probable ones. (5)</p>

Tabel 2: voorbeelden quotes Merkel en Papandreou

Deel B: Analyse

B.1) *Solidarity*

De definitie van *solidariteit* volgens de Van Dale is “gevoel van een-zijn met anderen; = saamhorigheid”. Solidariteit wordt in de politiek vaak gekenmerkt door een bepaalde mate van risicovermindering, en dan wel op zo’n manier dat er bij crises solidariteit van bevriende staten of instituties wordt getoond, bijvoorbeeld in de vorm van noodsteun of hulpverlening (Vorstenbosch, 2013, p.8)⁹⁰. Hieruit kan worden opgemaakt dat er voor solidariteit vertrouwen vanuit de solidaire partij nodig is en dat de partij in de crisissituatie hier op de juiste manier mee om zal gaan.

Merkel zag tijdens de crisis in dat solidariteit het belangrijkste was om aan Griekenland te verlenen (1). Zij heeft dit laten zien door vanuit Duitsland verschillende fondsen aan andere landen te verlenen (1). Wel kan dit in haar ogen slechts onder één voorwaarde; dat je, voor het ontvangen of verwachten van solidariteit, aan bepaalde regels en voorwaarden moet voldoen (1). Er waren genoeg verdragen, maar deze werden vaak niet nageleefd (2). Deze uitspraken spreken van wantrouwen richting Griekenland; ze wil best solidariteit bieden, maar enkel als ze er iets voor terug krijgt. Volgens Papandreou ligt het anders. Hij zegt ‘er is wel solidariteit maar er is nog niet genoeg vertrouwen’(11).

In de crisis was er behoefte aan solidariteit, maar dit kwam te laat vanuit de andere lidstaten en de Europese Unie om daadwerkelijke verandering teweeg te brengen, de markten hadden op dat moment al geen vertrouwen meer in Griekenland (6, 10). De beslissing die gemaakt moest worden moest gebaseerd zijn op solidariteit (7), maar dit is niet genoeg. Er zouden vanuit Europa stappen moeten worden ondernomen om permanente mechanismen te creëren, voor zowel economische stabiliteit als solidariteit (8). Merkel is het hiermee eens, maar het verschil is dat Papandreou naast solidariteit voornamelijk stabiliteit belangrijk lijkt te vinden(6, 8), terwijl Merkel zich focust op competitie met andere werelddelen (1, 3). Zij denkt dat dit samen de Europese kracht vormgeeft (1) en met gebruik van solidariteitsmechanismen (3, 4) kan dit zorgen voor meer financiële stimuli.

⁹⁰ Jan Vorstenbosch, *Wat is Solidariteit. Idee* jaargang 34 (2013) 2, 5-9, aldaar 7.

B.2) Together

De definitie van *samen* volgens de Van Dale is “in elkaars gezelschap; = gezamenlijk: *we gaan samen; samen uit, samen thuis* wat je gezamenlijk onderneemt, moet je ook gezamenlijk beëindigen”. Hieraan kan worden gekoppeld dat het niet genoeg is om samen een groep te zijn (zoals mensen die toevallig in dezelfde bus zitten), maar er daadwerkelijk samen moet worden gewerkt om iets groters te bereiken. Zoals Repko en Szostak zeggen over interdisciplinariteit: ‘The object of this process is the creative formation of something new, greater than, and different from the sum of its parts—a more comprehensive understanding.’⁹¹ Dit kan ook op het samenwerken tussen verschillende onderdelen van de Europese Unie worden toegepast.

Door zowel Merkel als Papandreou wordt het woord ‘samen’ (of ‘together’) vaak gebruikt in verhouding tot de andere woorden. Soms op een genuanceerde manier, maar ook erg direct, zoals bijvoorbeeld ‘we kunnen alleen maar slagen als we samenwerken’ (Merkel, 2). Een groot verschil is datgene wat ze willen bereiken met deze samenwerking. Waar Merkel van mening is dat Europa moet samenwerken om groot te blijven ten opzichte van de rest van de wereld (2), om zo samen te slagen in deze aanhoudende globaliserende maatschappij (3), wil Papandreou juist samenwerken om meer democratie binnen de Europese Unie te brengen (7), waar er van elkaar geleerd kan worden en waar oog is voor creatieve oplossingen (12). Daarnaast wil hij samenwerken om van de wereld een betere plek te maken, door deze Griekse crisis om te vormen tot een kans voor zowel Europa als de hele wereld (6). Er zijn door de conservatieve partijen die de laatste tijd aan de macht zijn gekomen binnen Europa nieuwe angsten en nationalistische gevoelens aangewakkerd, ook binnen Griekenland, terwijl dit juist het moment is om de krachten te bundelen en het samen op te lossen, vindt Papandreou (9). Daarvoor moet men stoppen met elkaar zwaktes te benadrukken, en juist de krachten samenbundelen (8), want er is niet alleen de capaciteit om te overleven en samen te werken, maar ook de wil (6). Hieruit spreekt een groot vertrouwen in de Europese Unie als orgaan, waarin iedereen samen kan werken om zo een hoger doel te bereiken.

Volgens Papandreou ligt de kracht van de Europese Unie in de eenheid ervan, wat nu meer moet worden benadrukt dan ooit (7). Dit is opvallend, want volgens Merkel zijn solidariteit en competitie samen de Europese kracht (1). Hiernaast is ze ook van mening dat de belangrijkste kernpunten van de Europese Unie de kracht van de vrijheid is (3), en daarnaast het Europese

⁹¹ Alan F. Repko en Rick Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory* (Los Angeles 2017).

model wat draait om economisch succes en sociale verantwoordelijkheid (3). Hiernaast moet er meer Europese invloed komen (3), waarbij we op meer gebieden dichterbij elkaar komen, zoals het sanctioneren door Europese instanties (2). De lidstaten moeten als instituties van de Europese regering gaan werken, en de Europese Unie moet worden gezien als binnenlandse politiek; binnen Europa (3). Dit is een oproep voor vertrouwen vanuit Merkel, waaruit blijkt dat ze het graag samen wil doen.

Papandreou ziet het enigszins anders. Er moet inderdaad meer samenwerking zijn, maar we moeten niet perse meer op elkaar gaan lijken. We zijn allemaal anders, maar we hebben allemaal krachten, welke we kunnen ontwikkelen als we samen in plaats van tegen elkaar werken (8). We zijn een multicultureel Europa, maar we zijn allemaal Europeanen met dezelfde waarden, dat is onze kracht, niet onze zwakte (9). Door alleen de financiële crisis op te lossen zullen we uiteindelijk in een nog diepere recessie komen, omdat er meer problemen zijn, en die kant gaan we nu op (9). Europa is een project van democratie, groei, sociaal ondernemen, veiligheid, vredig samenleven en mensenrechten. Het is een project waarin allerlei verschillende culturen samenkomen onder één dak, onze krachten samenbrengend (11). Dit is een volledig andere toon; het gaat niet enkel over politiek Europa en groei en competitie richting de buitenwereld, maar meer om de burger, iedereen zich thuis laten voelen en vertrouwen in de samenwerking om uiteindelijk tot een beter geheel te worden. Wel roept Papandreou ook op tot meer samenwerking binnen de financiële tak van Europa, om transnationale geldstromen in het oog te houden. In zijn ogen beroven de banken op dit moment de burgers en de landen van groei (10). Als laatste roept hij op tot een democratische revolutie om dit allemaal voor elkaar te krijgen (7).

B.3) *Responsible/responsibility*

De definitie van *verantwoordelijkheid* volgens de Van Dale is “de plicht verantwoording af te leggen/ grote zorg en toewijding die voor iets vereist zijn”. In politieke context en in de geanalyseerde speeches lijkt verantwoordelijkheid vooral in vraagvorm gebruikt te worden: ‘wie is verantwoordelijk?’

Zo zegt Papandreou dat Griekenland wellicht wel verantwoordelijk is voor de eurocrisis, maar dat er ook naar de mondiale situatie moet worden gekeken: het is ook collectieve

verantwoordelijkheid (7). Griekenland kan niet volledig verantwoordelijk gehouden worden voor de stabiliteit van de globale economie; deze crisis heeft de gaten in het systeem uitgelicht (11). Het is een dieper, Europees probleem (11). Dit komt volgens hem doordat de EU meer is dan enkel een gedeelde markt (8). Merkel is het hier tot op zekere hoogte mee eens. Ze is van mening dat, naast economisch succes, het Europese model gebouwd is op sociale verantwoordelijkheid (3). Deze verantwoordelijkheid moet echter wel door alle lidstaten worden nageleefd, anders werkt het systeem niet (1). Zij zegt dat ‘wij Duitsers’ ons bewust zijn van hun grote verantwoordelijkheid voor het slagen van de EU, en hun beleid hier ook op hebben ingericht (3). Daarnaast zegt ze als vertegenwoordiger van Duitsland klaar te staan om verantwoordelijkheid te nemen voor de financiële crisis (1), maar wel met de voorwaarde dat ieder land verantwoordelijkheid neemt en voldoet aan de verwachtingen (1). Hieruit spreekt wederom een vorm van wantrouwen, omdat er vanuit wordt gegaan dat andere landen dit niet zullen doen, net zoals eerder is beschreven bij *solidariteit*.

Papandreou wil deze fiscale verantwoordelijkheid graag nemen, maar denkt niet dat de problemen dan opgelost zullen zijn (6). Er is uiteraard fiscale verantwoordelijkheid nodig (9), maar er moet ook worden gewerkt aan een verantwoordelijke groeistrategie op Europees niveau (9). Als er geen beleid komt op groei, een groene economie, euro-obligaties en financiële transactie belastingen dan zullen we volgens hem niet uit de crisis komen. Enkel fiscale verantwoordelijkheid is niet genoeg (10). Het internationale systeem is op dit moment politiek niet duurzaam, wat ervoor zorgt dat we dit moeten herzien en zeker moeten maken dat de structuren transparant, democratisch, verantwoordelijk en juist zijn ingericht (6). Merkel spreekt dit niet direct tegen, maar is daarnaast ook voor groei en hervorming. Zo zegt ze dat de verantwoordelijkheid voor Europa alleen behaald zal worden als zij zich blijft hervormen, zowel politiek als economisch gezien (3).

Als laatste vinden ze het beiden erg belangrijk dat er een duidelijke verantwoordelijkheid is vanuit de burgers en naar hen toe: Merkel roept op om rekening te houden met toekomstige generaties, aangezien we hen geen kansen willen ontnemen, hoewel we nu wellicht graag veel willen bereiken (3) en Papandreou zegt trots te zijn op de grote stappen die op dit moment binnen Europa worden gezet, en hij wil graag de burgers een kans geven mee te denken aan deze grote veranderingen, om verantwoordelijk te zijn voorbij het populisme (9).

B.4) *Trust*

De definitie van *vertrouwen* volgens Van Dale is “met zekerheid hopen: *we vertrouwen erop dat ... / vertrouwen stellen: hij is niet te vertrouwen* hij is onbetrouwbaar/ geloof in iemands goede trouw en eerlijkheid”. Vertrouwen binnen de politiek is belangrijk op een moment van crisis, waarin er vertrouwen moet zijn in zowel de politieke leiders als de verschillende onderdelen van een transnationale democratie. Als er geen vertrouwen is tussen staten kan dit invloed hebben op het oordeel van bijvoorbeeld de markt, waardoor een crisis nog grotere problemen kan veroorzaken. Zoals genoemd in de inleiding is de eurocrisis volgens Barosso een vertrouwenscrisis, waarmee hij bedoelt dat er gebrek aan vertrouwen is, voornamelijk in de competenties van de hoog-risico lidstaten zoals Griekenland, maar ook in hun leiders. Door dit gebrek aan vertrouwen, of dit wantrouwen, is het moeilijk om samen tot een oplossing te komen.

Het opvallendste is dat Merkel in haar vier speeches het woord vertrouwen maar één keer laat vallen. Ze zegt: “Er is vooruitgang, dat is waarom we door moeten blijven gaan, om zo het vertrouwen in de Europese Unie als geheel terug te winnen. We kunnen niet halverwege stoppen” (3). Dit is bijzonder, aangezien uit de vorige drie alinea’s is gebleken dat ze wel degelijk een mening heeft over de capaciteiten van Griekenland en de andere lidstaten. Ze spreekt ze echter niet zo expliciet uit maar gebruikt de andere, voorheen beschreven woorden als synoniemen voor wantrouwen of vertrouwen.

Papandreou spreekt meer over vertrouwen, maar opmerkelijk is dat hij voornamelijk anekdotisch vertelt. “Er was vertrouwen in de nieuwe regering maar de markten kwamen ze bestraffen” (10), “nadat ik had verteld over het groter dan voorheen vertelde begrotingstekort kreeg ik geen vertrouwen meer” (12), “de markten projecteerden hun angst” (5) - enkel anekdotische verhalen. Hij voelt zich hierin duidelijk tekort gedaan, en hij treurt om het idee dat het beter uit had kunnen pakken als er meer vertrouwen was geweest (10). Hij doet ook een aantal oproepen aan de rest van Europa, waarin hij duidelijk maakt dat Europa een politiek moet hebben die hoop, vertrouwen en *empowerment* uitstraalt, in plaats van angst en scheiding tussen de hoog-risico staten en de rest (10). Zijn belangrijkste oproep is die voor een progressief Europa, waarin ruimte is voor hoop, waardoor er meer vertrouwen en kracht voor Europa en de Europese inwoners komt (10). Dit kan volgens hem alleen gebeuren als er weer vertrouwen is onder de burgers (12), wat enkel kan gebeuren als de politiek zich minder met zichzelf bezig zou

houden en meer met creatieve oplossingen, waar het volk een rol in kan spelen (12). Als laatste moet gezegd worden dat hij van mening is dat een land niet van de ene op de andere dag kan veranderen. Dit kost tijd, en hier speelt het vertrouwen van Europa een rol in (10).

Conclusie

Er is getracht een antwoord te formuleren op de deelvraag: *Op welke manier spreken Angela Merkel en Giorgos Papandreou over vertrouwensrelaties binnen de EU in de periode van 2010 tot 2014?* Concluderend kan gesteld worden dat de Merkel en Papandreou vertrouwen, en de andere gebruikte woorden, beide op een andere manier gebruiken in hun speeches en daarmee verschillende invulling geven aan de concepten. Dit wil zeggen dat zij een ander discours hebben, waardoor het moeilijk is om het over hetzelfde te hebben en gezamenlijk tot een oplossing te kunnen komen.

Het onderscheid tussen Merkel en Papandreou met betrekking tot solidariteit blijkt vooral uit de verschillende manieren waarop er over wantrouwen of vertrouwen wordt uitgegaan. Merkel wil best solidariteit bieden, maar enkel als het op een gestructureerde en financieel veilige manier kan worden gedaan. Dit zal volgens haar zorgen voor meer financiële competitie van Europa binnen de wereld. Hierbij horen wel de voorwaarden voor deze solidariteit dat de ontvangende partij alle verwachtingen die vanuit de solidaire partij naleeft. Dit is een uiting van wantrouwen. Papandreou is dankbaar voor de solidariteit die is gegeven, maar voelt niet genoeg vertrouwen. Hij doet juist een oproep voor vertrouwen, wat ook samen kan hangen met zijn mate van optimisme en zelfvertrouwen.⁹² Hij wil een stabiel Europa vormen waarbij de markten minder macht hebben en stabiliteit hand in hand gaat met solidariteit.

Hoewel beide politici dikwijls oproep hebben gedaan tot meer samenwerking is er een duidelijk verschil in zwaartepunt. Bij Merkel is er vooral een focus op geldzaken en groei, op de oplossing van het probleem en daarmee een juiste uitstraling naar de rest van de wereld. Meer Europese Unie, minder verantwoordelijkheid bij de lidstaten; dit kan worden geïnterpreteerd als wantrouwen naar de lidstaten, aangezien deze meer sancties vanuit Europese instituties moeten aannemen. Papandreou heeft het over normen en waarden, samenwerking op een meer

⁹² Femke van Esch en Marij Swinkels, 'How Europe's Political Leaders Made Sense of the Euro Crisis: The Influence of Pressure and Personality', *West European Politics* 38 (2017) 6, 1203-1225, aldaar 1212.

vriendschappelijke manier in plaats van op een politieke manier. Daarnaast doet hij een oproep tot meer eenheid en democratie, om niet alleen de financiële crisis aan te pakken maar om de democratie, zoals ooit bedacht door de Oude Grieken bedacht als ‘ideale staatsvorm’, weer naar een hoger level te brengen. Dit spreekt van vertrouwen in de burger. Merkel heeft het niet over samenwerking in verhouding tot democratie, wat zou kunnen worden gezien als wantrouwen in de democratie. Zij wil vooral dat de EU competitief is op de globale markt, waar juist vooral eenduidigheid voor nodig is, wat wellicht makkelijker te bereiken is met de vorm van een EU met de lidstaten als ‘commissies’ waar zij een oproep toe doet.

Beide politici zeggen verantwoordelijkheid te willen nemen voor hun deel van de crisis. Volgens Papandreou is dit echter niet genoeg; er moeten grote veranderingen komen in de manier waarop de EU op dit moment is opgebouwd, waarbinnen democratie een grotere rol zal moeten spelen. Deze crisis is volgens Papandreou slechts het topje van de ijsberg, en enkel dit probleem oplossen is een vorm van symptoombestrijding. Merkel wil graag meer groei, en spreekt met wantrouwen over de verantwoordelijkheid die andere lidstaten nemen in deze crisis; als andere landen het niet doen zal Duitsland op den duur ook minder verantwoordelijkheid willen nemen.

Als laatste kan worden gesteld dat Merkel het woord vertrouwen zelf uit de weg gaat, maar in de andere stukken wel spreekt over zaken die vertrouwen of wantrouwen impliceren. Papandreou gebruikt vertrouwen vooral in de negatieve context waarin vertrouwen in Griekenland ontbrak. Daarnaast doet hij een oproep tot meer vertrouwen binnen Europa, ook om dit soort crises in de toekomst te vermijden.

Merkel en Papandreou zijn in dit hoofdstuk als illustraties gebruikt voor de manier waarop Duitsland en Griekenland met de crisis omgaan. Duitsland wordt voornamelijk gekenmerkt door pragmatisch, oplossingsgericht nadenken, waarbij voornamelijk wordt gehandeld vanuit wantrouwensgevoelens. Griekenland voelt zich slachtoffer van de tekortkomingen van het huidige systeem, waarin zij verantwoordelijk worden gesteld voor de huidige crisis. Zij willen graag meer samenwerking, eenheid en vertrouwen om zo de vertrouwensrelaties kracht bij te zetten, minder vanuit wantrouwen en solidariteit te handelen en meer democratische beslissingen te kunnen maken op basis van vertrouwen. Daarnaast lijkt Duitsland vooral uit te zijn op meer macht bij de Europese Unie door meer regelgeving, terwijl Papandreou juist vraagt om meer democratisering en vertrouwen in de lidstaten. Dit

samengenomen zorgt ervoor dat, hoewel de verschillende staten wellicht hetzelfde einddoel hebben, namelijk de Europese Unie stabiel krijgen door samenwerking tussen de staten, het moeilijk is om samen tot oplossingen te komen door het verschil in discourse.

Deel 2: Integratie

In de voorgaande hoofdstukken is er vanuit de drie disciplines een perspectief op de uit de hoofdvraag geabstraheerde deelvragen geboden. Deze zullen kort worden samengevat, waarna de verschillende inzichten zullen worden vergeleken om zo volgens de technieken van Repko & Szostak⁹³ eventuele conflicten of onduidelijkheden tussen de gebruikte theorieën en concepten uit de weg te gaan, oftewel een *common ground* te creëren. De inzichten die hieruit voortkomen zullen in de *more comprehensive understanding* samen worden gevoegd, om zo tot een uiteindelijk antwoord op de hoofdvraag te komen.

Hoofdstuk 2.1 - Disciplinaire inzichten

Filosofie heeft aangetoond dat er een aantal noodzakelijke voorwaarden kunnen worden opgesteld voor een vertrouwensrelatie, te weten discretie, intenties en competenties. Daarnaast is betoogt dat er in een transnationale democratie een horizontale vertrouwensrelatie dient te zijn tussen verschillende lidstaten en dat de Europese organen op hun beurt een verticale vertrouwensrelatie aangaan met deze lidstaten. Er is bovendien gebleken dat vertrouwen van staten verschillende doelen kunnen hebben: sommige staten zullen vertrouwensrelaties aangaan vanwege intrinsieke waarden, terwijl anderen vanuit instrumentele motieven handelen. Om vertrouwen te winnen in een internationale context worden via filosofie een aantal *tools* aangereikt: een gedeelde identiteit, deliberatie tussen verschillende lidstaten en publieke verontschuldiging. Ten slotte werden een aantal mogelijkheden aangereikt om dit vertrouwen in een internationale context te meten. Achtereenvolgens kon daartoe gekeken worden naar speeches van politieke leiders, het type toezicht dat door verschillende partijen wordt afgedwongen (*before-the-fact* versus *after-the-fact*) en de regels die door lidstaten onderling worden opgesteld (*framework-* versus *statute-oriented*).

Vanuit de **geschiedenis** is gebleken dat gedurende de eurocrisis verschillende lidstaten van de eurozone, namelijk Griekenland, Spanje, Ierland en Portugal, het vertrouwen van de financiële markten dreigden te verliezen. Een staatsbankroet van deze lidstaten zou echter het uiteenvallen van de euro betekenen. Daarom schoot een aantal Noordelijke staten, waaronder Duitsland, met

⁹³ Repko, Alan F. en Rick Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory* (Los Angeles 2017).

financiële noodsteun te hulp. Duitsland vertrouwde er echter niet op dat Zuidelijke lidstaten als Griekenland het noodzakelijke beleid zouden voeren om een toekomstige dreiging van een staatsbankroet te voorkomen. Daarom vroeg Duitsland om tegenmaatregelen van de kant van Griekenland in de vorm van bezuinigingen en liberalisering van hun economie. Daarnaast eiste Duitsland strengere begrotingsregels en meer bevoegdheden tot handhaving hiervan vanuit supranationale instituties zoals Europese Commissie. Zuidelijke lidstaten als Griekenland hadden weinig vertrouwen in zowel het gevoerde beleid als hun onderhandelingspartners, namelijk de troika en andere lidstaten van de eurozone. Met name de SYRIZA-regering geloofde niet in het hervormingsbeleid, maar voelde zich niettemin gedwongen om het uit te voeren om in de euro te blijven.

Vanuit **retorica** zijn verschillende speeches van Angela Merkel en Giorgos Papandreou bekeken. Hieruit is naar voren gekomen dat de handelswijzen en meningen die Merkel in haar speeches uiteenzet voornamelijk kunnen worden gekoppeld met een wantrouwende attitude tegenover Griekenland. Daarnaast wil ze graag meer controle bij de overkoepelende Europese instanties, zodat deze strenger kunnen zijn op de hoog-risico landen en ze wil er alles aan doen om de crisis zo snel mogelijk op te lossen, om op die manier Europese groei te kunnen stimuleren en een goede competitieve houding te kunnen hebben ten opzichte van de rest van de wereld. Papandreou spreekt juist meer vanuit vertrouwen, pleit voor een gedeelde Europese identiteit en meer solidariteit tussen de verschillende lidstaten. Hij is van mening dat de Europese Unie nog veel meer problemen heeft dan enkel deze financiële crisis, en ziet dit juist als een mogelijkheid om een (democratische) revolutie waar te maken. Daarnaast doet hij een oproep aan Europa om hem, en daarmee Griekenland, te vertrouwen, en ziet Griekenland als slachtoffer van het wantrouwen van de financiële markten.

Hoofdstuk 2.2 - Concepten, overeenkomsten en verschillen tussen de disciplinaire inzichten

In dit hoofdstuk zullen disciplinaire inzichten met elkaar worden vergeleken en eventuele conflicten worden opgelost, door achtereenvolgens de integratietechnieken transformatie, extensie en organisatie toe te passen.⁹⁴

Het bereiken van *common ground* aan de hand van transformatie van de begrippen vertrouwen en wantrouwen

Wat allereerst opvalt, is dat de drie disciplines op een verschillende manier naar vertrouwen kijken. Filosofie geeft een conceptuele uitleg van wat ‘vertrouwen’ is en wat het kan zijn en geeft ook een invulling aan het concept ‘vertrouwensrelatie’. Geschiedenis interpreteert gevoerd beleid en handelingen van politici tijdens de eurocrisis als een uiting van wantrouwen. Retorica interpreteert uitspraken van leiders als uitingen van ofwel vertrouwen, dan wel wantrouwen. De hoofdvraag is toegespitst op de *vertrouwensrelatie* tussen Duitsland en Griekenland. We passen de techniek ‘transformatie’ toe op de begrippen ‘vertrouwen en ‘wantrouwen’ om de disciplinaire inzichten te kunnen koppelen aan de hoofdvraag.⁹⁵ Deze begrippen worden niet langer als fundamenteel tegengesteld gezien, maar als twee polen op een continuüm. Een vertrouwensrelatie bevindt zich op een plek op het continuüm tussen ‘vertrouwen’ en ‘wantrouwen’, waarbij deze attitudes zich ook tegelijkertijd voor kunnen doen.

Het bereiken van *common ground* aan de hand van de extensie van disciplinaire inzichten

Aan de hand van de integratietechniek *extensie* kunnen disciplinaire concepten uitgerekt worden tot buiten hun eigen discipline, waardoor een gemeenschappelijke taal kan worden gecreëerd over de belangrijke concepten.⁹⁶ Vanuit filosofie is een aantal inzichten aangereikt, die middels extensie kunnen worden geprojecteerd op de andere disciplines in dit onderzoek. In de paragraaf hieronder zal achtereenvolgens extensie op het gebied van epistemologie, de voorwaarden voor

⁹⁴ Repko en Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory* (Los Angeles 2017), 283; 282; 286.

⁹⁵ Repko en Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory*, 283.

⁹⁶ *Ibidem*, 282.

een vertrouwensrelatie en het verschil tussen intrinsiek en instrumenteel vertrouwen worden toegepast.

Ten eerste reikt filosofie een methode aan voor het meten van vertrouwen in een internationale context. Door middel van extensie kan deze epistemologische methode geprojecteerd worden op de andere disciplines in dit onderzoek. Zo moet er gekeken worden naar uitspraken van leiders, wat door retorica op een grondige manier onderzocht en geïnterpreteerd kan worden. Daarnaast kan vertrouwen worden gemeten aan de hand van het type toezicht dat wordt gehanteerd (*before-the-fact* en *after-the-fact*) en het soort regels dat is opgesteld (*framework-oriented* en *statute-oriented*). Deze methode kan toegepast worden op de inzichten die geschiedenis levert over de veranderingen in de begrotingsregels en het begrotingstoezicht die tijdens de eurocrisis hebben plaatsgevonden, en daarnaast ook op de inzichten die retorica heeft over de manier waarop de maatregelen in de speeches naar voren komen.

Ten tweede geeft filosofie een drietal voorwaarden waaraan een vertrouwensrelatie moet voldoen, te weten discretie, intentie en competentie. Om de attitude van een staat tegenover een andere staat te kunnen duiden (e.g. vertrouwen of wantrouwen) zijn deze voorwaarden cruciaal. Aan de hand van inzichten vanuit geschiedenis en retorica kan vervolgens bepaald worden of aan deze voorwaarden wel of niet voldaan wordt. Op deze manier ontstaat er eenzelfde taal en betekenis wanneer in dit onderzoek gesproken wordt over resp. ‘vertrouwen’ of ‘wantrouwen’ van de ene staat in de andere staat.

Vanuit geschiedenis wordt echter ook een aantal keer geconstateerd dat de ene staat dwang uitoefent op de andere staat. Om dit in dezelfde taal weer te kunnen geven kan hierbij gezegd worden dat de gedwongen staat (Griekenland) zich genoodzaakt voelt om veel discretie af te staan, terwijl negatieve inschatting is in de intentie en competentie van de dwingende staat (Duitsland). Hiernaast wordt er vanuit retorica opgemerkt dat er in sommige situaties wel van solidariteit wordt gesproken, maar geen vertrouwen is. Dit kan worden gezien als het niet af willen staan van discretie, terwijl er wel een positief beeld tegenover de intentie en competentie van de ontvangende staat kan zijn. Op deze manier zijn door de extensie van de filosofische voorwaarden de concepten vertrouwen, wantrouwen, solidariteit en dwang te duiden aan de hand van dezelfde variabelen, namelijk discretie, intentie en competentie.

Ten derde wordt vanuit filosofie het onderscheid gemaakt tussen intrinsieke en instrumentele waarden in het aangaan van een vertrouwensrelatie. Om hierover uitspraken te kunnen doen in het kader van ons onderzoek wordt aan de hand van extensie deze theorie geprojecteerd op de disciplines geschiedenis en retorica. We zullen telkens kijken of een land of een leider vertrouwen zoekt als doel op zichzelf, of als middel tot een ander doel, bijvoorbeeld zijn of haar belang. Op deze manier onderzoeken de disciplines zowel de waarde van vertrouwen aan de hand van hun publieke optredens en uitspraken van politieke leiders, als doelen voor het aangaan van vertrouwensrelaties binnen een politiek-historische context.

Het bereiken van *common ground* tussen conflicten in de disciplines aan de hand van organisatie

Er zijn nog een aantal verschillen te onderscheiden tussen de disciplines. Deze zullen in kaart worden gebracht aan de hand van de integratietechniek *organisatie*.⁹⁷ In de paragraaf hieronder zal eerst organisatie op de verschillende opvattingen over het model van vertrouwensrelaties worden toegepast. Hierna zal het conflict tussen de instrumenten om vertrouwen te winnen worden belicht en als laatste zal het verschil tussen de retorische en de historische aannames worden besproken.

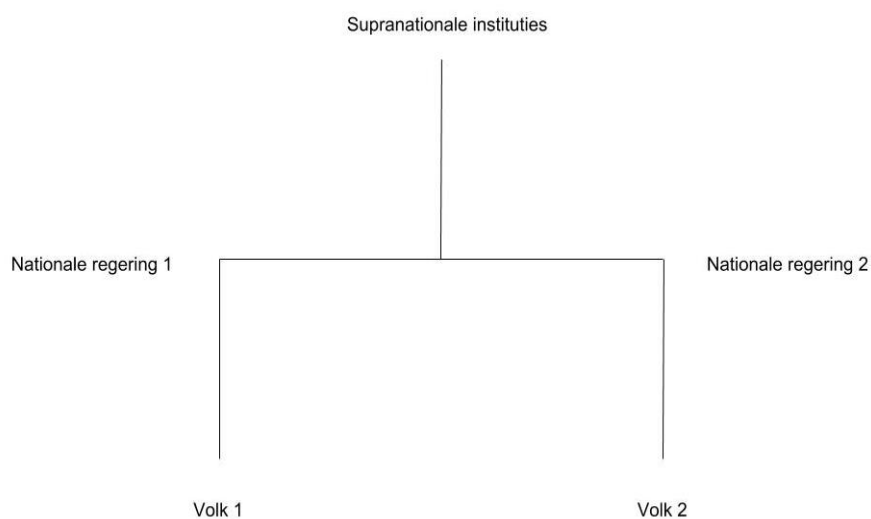
Ten eerste is er een spanning tussen het filosofische model van vertrouwensrelaties in een transnationale democratie en de historische inzichten die wordt aangeleverd. In het door filosofie geschetste ideaaltype van een transnationale democratie hebben staten een horizontale vertrouwensrelatie tot elkaar die gekenmerkt wordt door gelijkwaardigheid en een machtsevenwicht. Op verschillende punten correspondeert dit ideaaltype niet met het beeld dat geschiedenis geeft van vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie. In de eerste plaats wordt de Europese Unie niet gekenmerkt door horizontale, maar diagonale vertrouwensrelaties tussen staten in het intergouvernementele besluitvormingsproces. Tijdens de eurocrisis kwam de machtsasymmetrie tussen Duitsland en Griekenland aan het licht.

Daarnaast hebben financiële markten geen plaats in het filosofische model van vertrouwensrelaties binnen een transnationale democratie. Geschiedenis laat zien dat ook investeerders een vertrouwensrelatie tot lidstaten van de Europese Unie hebben. Deze vertrouwensrelatie kan een asymmetrische machtsbalans aannemen, waardoor staten zich

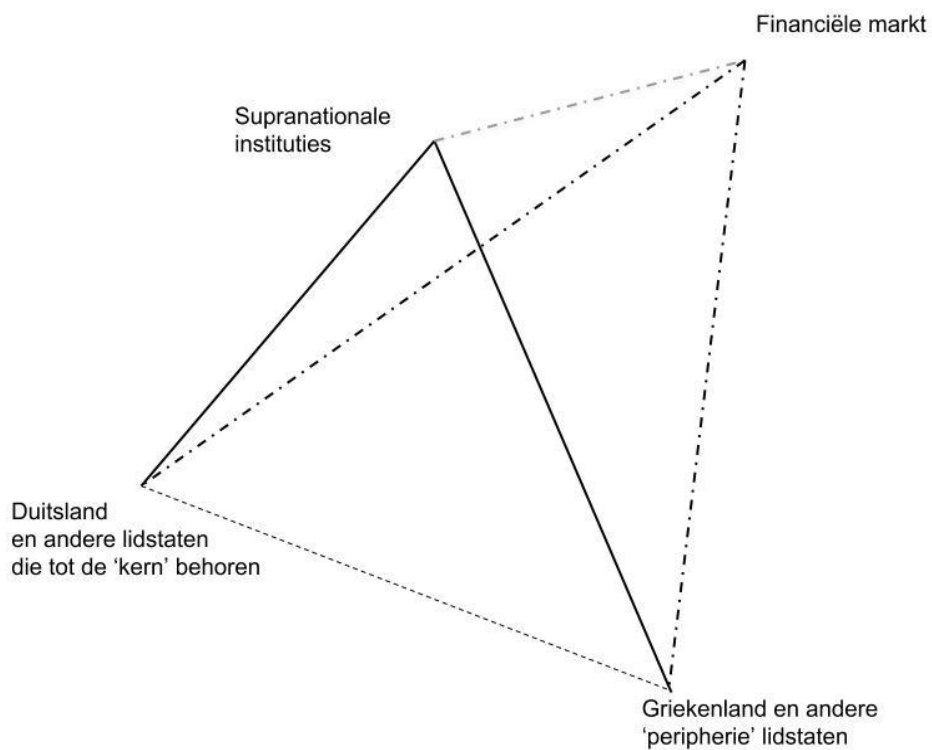
⁹⁷ Ibidem, 286.

gedwongen kunnen voelen hun regeringsbeleid aan te passen om het vertrouwen van investeerders te winnen. Het verschil tussen deze modellen is weergegeven in figuur 3 en 4.

Figuur 3: een model voor vertrouwensrelaties binnen een transnationale democratie (filosofie)

Figuur 4: een model voor vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie (geschiedenis)

Ten tweede wijst filosofie op een aantal *tools* die het vertrouwen in politieke context kunnen bevorderen en in geval van crisis herstellen, namelijk een gedeelde identiteit, deliberatie en publieke verontschuldiging. Vanuit geschiedenis worden echter andere instrumenten gebruikt om het vertrouwen van Duitsland in Griekenland te herstellen, te weten het verlenen van noodsteun, het vragen om tegenprestaties van Griekenland en begrotingstoezicht vanuit de Europese Commissie. De instrumenten die vanuit geschiedenis worden aangedragen lijken manieren te zijn om zekerheid te bieden, wat duidt op een attitude van wantrouwen. Dit verschil tussen beide disciplines kan worden opgelost door te stellen dat deze instrumenten geen *tools* van wan- of vertrouwen zijn, maar als indicatie van wantrouwen kan worden gezien vanuit de partij die deze instrumenten inzet.

Ten derde belichten retorica en geschiedenis verschillende aspecten van politieke besluitvorming. Geschiedenis interpreteert de uitkomsten van politieke besluitvorming en het proces waarin dit beleid tot stand gedurende de eurocrisis. Retorica bekijkt de uitspraken van twee leiders gedurende besluitvormingsproces, namelijk premier Papandreou en bondskanselier Merkel. Daarnaast kijken beide disciplines naar Duitsland en Griekenland, maar ligt de nadruk bij de twee disciplines op andere aspecten van de relatie tussen deze twee staten, namelijk de politieke leiders enerzijds en het gevoerde beleid anderzijds. Om deze verschillen duidelijk te maken zal vanaf nu een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de manier waarop een land zich profileert binnen de vertrouwensrelatie, wat aan de hand van de uitspraken zal worden bekeken, en wat de interpretatie van het gevoerde beleid zegt over deze vertrouwensrelatie.

Hoofdstuk 2.3 - Interdisciplinaire inzichten

Na *common ground* te hebben gecreëerd in het vorige hoofdstuk, kunnen de disciplinaire inzichten worden geïntegreerd tot een genuanceerd antwoord op de hoofdvraag: de *more comprehensive understanding*.⁹⁸ De hoofdvraag die wij in dit interdisciplinaire onderzoeksproces beantwoorden luidt: *Wat betekent de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland voor politieke besluitvorming binnen de Europese Unie?* Naar aanleiding van de disciplinaire inzichten en integratie in de *common ground* zullen wij de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland beschrijven met betrekking tot de voorheen beschreven theorieën. Daarna zullen we trachten een overzicht te bieden van de concepten die gebruikt kunnen worden om verschillende attitudes in een vertrouwensrelatie aan te geven: vertrouwen, wantrouwen, solidariteit en dwang. Ten slotte zullen we de relatieve posities van Griekenland en Duitsland in hun vertrouwensrelatie ten tijde van de eurocrisis proberen te schetsen.

Duitsland

Tussen Duitsland en Griekenland geldt een diagonale vertrouwensrelatie, wat van invloed is op de machtspositie van Duitsland. Ook kan er middels inzichten omtrent speeches, toezicht en regels geconstateerd worden dat er sprake is van wantrouwen van Duitsland richting Griekenland. In de eerste plaats spreekt Merkel veel vanuit wantrouwen; ze zegt solidair te willen zijn, maar is door eerdere gebeurtenissen het vertrouwen in Griekenland kwijt geraakt. Ten tweede is er een beweging richting meer *before-the-fact* regelgeving waarneembaar. Om noodsteun te ontvangen moest Griekenland op vastgestelde momenten aantonen dat ze zich aan de voorwaarden hielden. Ook kreeg de Europese Commissie als toezichtsorgaan een verzwaarde positie: voorheen konden zij staten alleen achteraf beboeten als zij begrotingsregels overtraden, terwijl sinds de eurocrisis de begrotingen van lidstaten vooraf aan de Europese Commissie moeten worden voorgelegd. Ten slotte is er een verschuiving van *framework-oriented* regels naar *statute-oriented* regels. Om te voorkomen dat landen opnieuw noodsteun zullen vragen, eist

⁹⁸ Ibidem, 382.

Duitsland dat landen zich houden aan steeds preciezer gedefinieerde regels voor de hoogte van het begrotingstekort van lidstaten (*statute-oriented* regels).⁹⁹

Duitsland doet verder een beroep op een instrumentele waarde van vertrouwen, namelijk succesvolle coöperatie en daarbijbehorende positieve gevolgen. De nadruk ligt bij Merkel sterk op het financiële aspect van de Europese samenwerking en vrijwel niet op de intrinsieke waarde van vertrouwen. Dit is te verklaren vanuit het wantrouwen dat Duitsland richting landen als Griekenland heeft: Merkel wil voorkomen dat zulke staten in de toekomst opnieuw noodsteun zullen aanvragen en eist daarom strengere financiële regels vanuit de Europese Unie.

Griekenland

Uit de voorwaarden van vertrouwen blijkt dat Papandreou met name spreekt over het vertrouwen dat de rest van de Europese Unie zou moeten tonen in de competenties van Griekenland. Hij is ervan overtuigd dat deze financiële crisis slechts het topje van de ijsberg is voor een grotere problematiek waar zonder vertrouwen en eenheid binnen de Europese Unie geen weerstand tegen zal kunnen worden geboden. Dit vertrouwen kan worden gezien als intrinsiek vertrouwen vanuit Griekenland dat Europese lidstaten op een horizontale manier moeten samenwerken voor het beste resultaat. Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat deze expliciete nadruk op intrinsiek vertrouwen een tactiek van Papandreou zou kunnen zijn om het benodigde vertrouwen van de Noordelijke lidstaten terug te winnen, aangezien Griekenland op dit moment zelf aan de lagere kant van een diagonale machts- en vertrouwensrelatie zit.

Waar Duitsland meer regelgeving wil, zou Griekenland graag meer *after-the-fact* regels hebben. Bovendien zorgt de verschuiving van *framework-oriented* naar *statute-oriented* regels ervoor dat er een bepaalde vorm van dwang aan Griekenland wordt opgelegd. Papandreou zou liever meer regels omtrent deliberatie en Europese eenheid zien en ziet een democratische revolutie als een van de enige juiste manieren om uit deze crisis te komen, om daarnaast ook de andere problemen aan te kunnen pakken. Dit spreekt van wantrouwen in het huidige systeem, maar vertrouwen in de samenwerking van een geünificeerde Europese Unie.

⁹⁹ Voorheen dienden landen enkel een begrotingstekort van 3% en een maximale staatsschuld van 60% te hebben. Tegenwoordig moeten landen met een begrotingstekort van meer dan 60% naar een begrotingstekort van 0,5% toewerken. Ook moeten zij hun zowel hun staatsschuld als hun begrotingstekort elk jaar met 0,5% terugbrengen. Zie pagina 28 van deze scriptie.

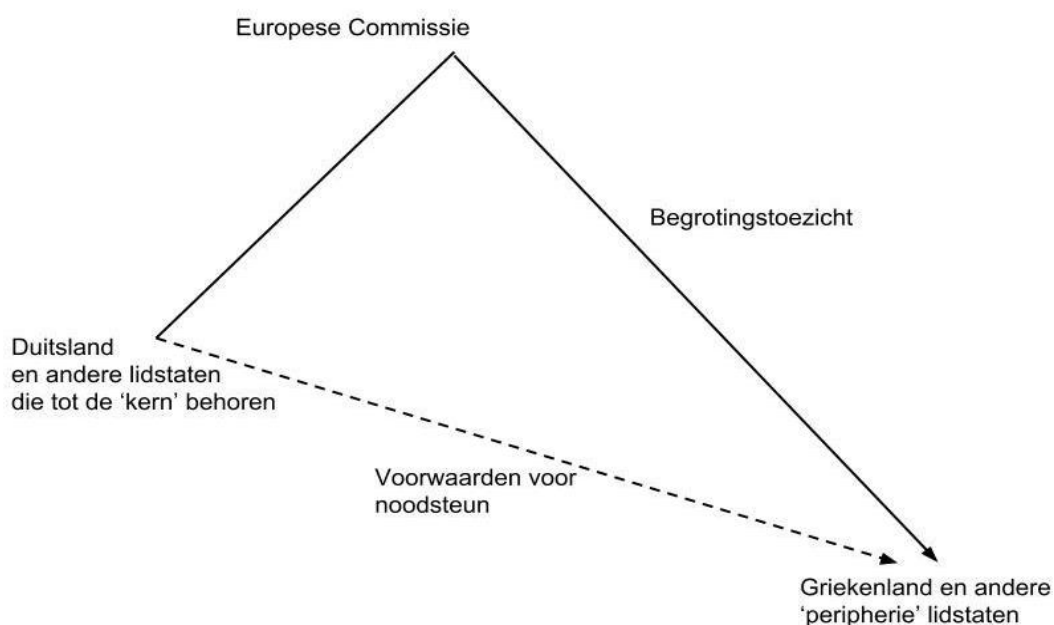

De vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland

Een opvallend gegeven is dat Merkel vooral vanuit wantrouwen handelt, terwijl Papandreou juist vraagt om vertrouwen vanuit Duitsland. Ze spreken beiden over verantwoordelijkheid, solidariteit en samenwerking, maar dit lijkt vanuit de twee partijen een andere lading te hebben. Hoewel beide politieke leiders wellicht menen met elkaar in gesprek te zijn, spreken ze op een andere manier en met andere doelen over vertrouwensrelaties.

Naast dit talige verschil is er ook een verschil tussen het vragen om vertrouwen, dat komt vanuit beide staten, en het handelen vanuit vertrouwen. Beide landen lijken vooral vanuit wantrouwen te handelen, waarbij Griekenland bovendien onder dwang staat van Duitsland. Vertrouwen en wantrouwen kunnen dus binnen eenzelfde vertrouwensrelatie, op hetzelfde moment, naast elkaar bestaan.

Aan de hand van inzichten uit de *common ground* kan nu de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland binnen de Europese Unie worden geïllustreerd. De machtsverhouding in de diagonale vertrouwensrelatie krijgt uiting in de voorwaarden die Duitsland aan Griekenland oplegt voor het verkrijgen van noodsteun. Bovendien kenmerkt de vertrouwensrelatie tussen de Europese Commissie en Griekenland zich door een toenemende mate van begrotingstoezicht, waardoor Griekenland nog meer onder dwang komt te staan. Deze inzichten zijn verwerkt in figuur 5.

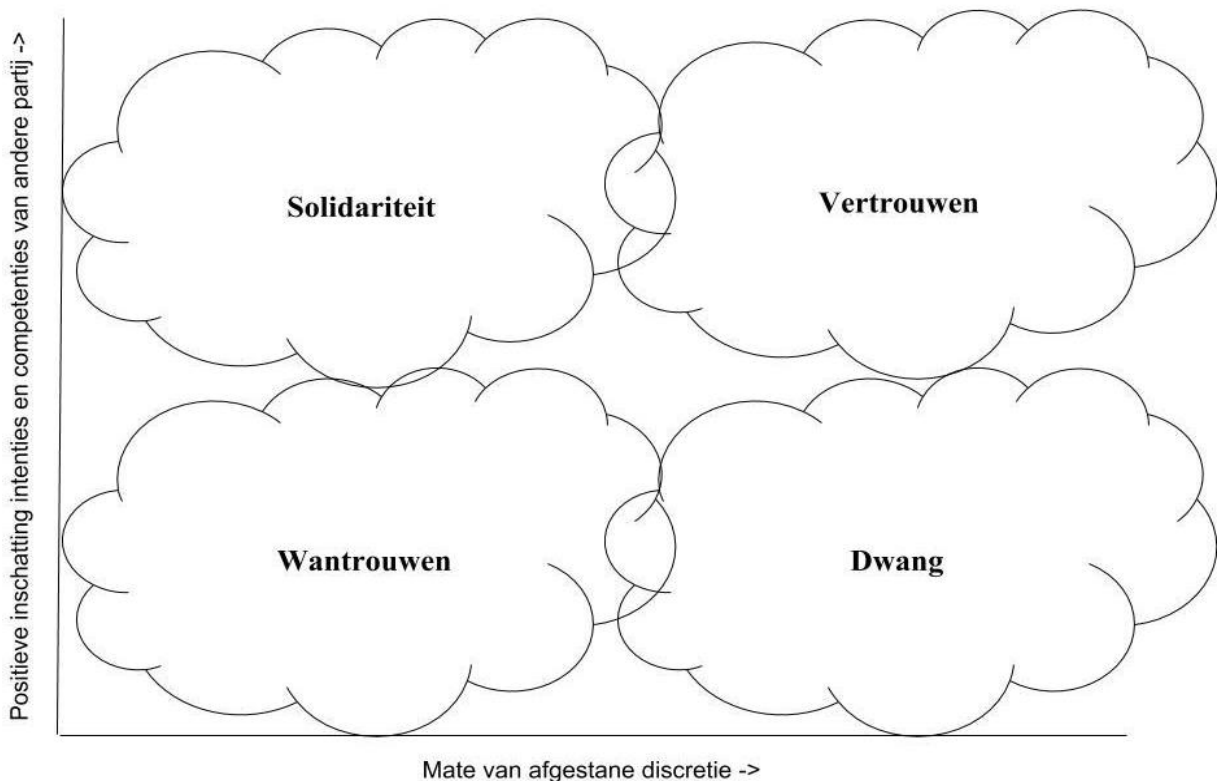
Figuur 5: een model van de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland binnen de Europese Unie

De verhouding tussen concepten vertrouwen, wantrouwen, solidariteit en dwang

Naast het feit dat de onderzoeksresultaten de vertrouwensrelatie schetsen tussen Duitsland en Griekenland, menen wij een ander interessant fenomeen waar te nemen. Zoals eerder beschreven zijn niet alleen vertrouwen en wantrouwen, maar ook dwang en solidariteit attitudes die aan de hand van de drie voorwaarden discretie, intentie en competentie te meten zijn. Door de transformatie van vertrouwen en wantrouwen naar ‘vertrouwensrelatie’, een continuüm waar beide tegelijkertijd op voor kunnen komen vanuit dezelfde of een andere partij, is gebleken dat deze twee begrippen niet per definitie lijnrecht tegenover elkaar staan. Solidariteit en dwang passen ook op dit continuüm, waaruit blijkt dat de concepten fluïde zijn.

Om de verschillende attitudes te visualiseren is hieronder een x,y-diagram opgesteld, waarbij elke attitude haar eigen domein heeft in het diagram. Op de horizontale as is de mate van het overdragen van discretie van partij A naar partij B weergegeven en op de verticale as is geïllustreerd in hoeverre partij A meent dat partij B goede intenties heeft en competent is. Het is van belang dat duidelijk is dat dit diagram dus geldt voor de attitude van partij A (voor partij B zou wellicht een heel andere invulling van het diagram gelden).

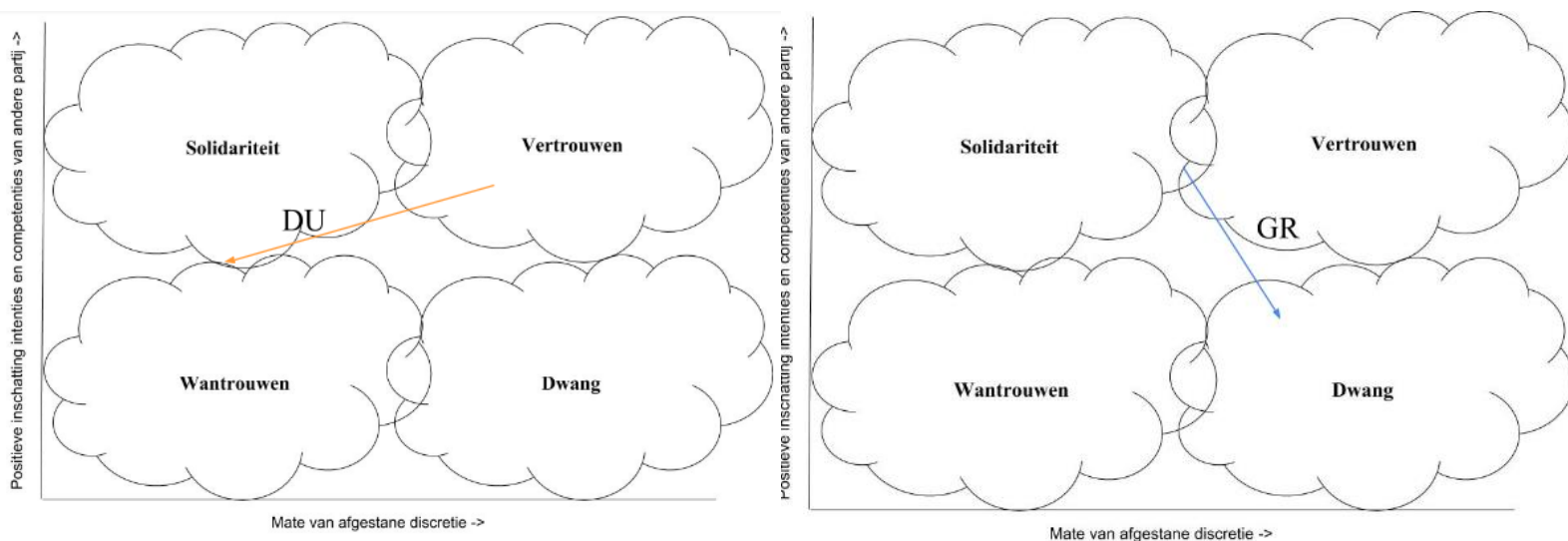

Figuur 6: de concepten vertrouwen, solidariteit, wantrouwen en dwang ten opzichte van elkaar

[Aan de hand van dit model kan aannemelijk worden gemaakt dat verschillende attitudes (e.g. vertrouwen en wantrouwen) niet per se lijnrecht tegenover elkaar hoeven te staan, maar dat er veeleer sprake is van een tussenpositie. Afhankelijk van de afgestane discretie en het vertrouwen in de intenties en competenties van de andere partij, kan een actor zich op verschillende plaatsen in het domein bevinden. Op die manier kan een bepaalde vorm van solidariteit bijvoorbeeld relatief snel omslaan in wantrouwen, ofwel in één van de andere attitudes.

De ontwikkeling van de attitudes van bepaalde staten kan in kaart worden gebracht aan de hand van dit diagram. Hun positie kan met behulp van een analyse van de handelingen, uitingen en context van de desbetreffende staat worden bepaald. Dit kan worden gedaan door enerzijds vanuit retorica te kijken naar wat politieke leiders expliciet gezegd hebben over hun situatie en anderzijds vanuit geschiedenis bepaalde handelingen te interpreteren als uiting van die attitude. Om deze ontwikkelingen te schetsen, is het interessant voor zowel Duitsland als Griekenland een apart diagram op te stellen, met daarin hun originele beginpositie (voor zover daar sprake van is) en de positie waar naartoe zij zich begeven.

Figuur 7 en 8 : de ontwikkeling van de attitude van Duitsland richting Griekenland en andersom

Deze twee diagrammen zijn gebaseerd op de data die aan de historische analyse kunnen worden onttrokken. Voor Duitsland geldt dat deze ontwikkeling in een dalende lijn richting wantrouwen is weergegeven aangezien naarmate de crisis vorderde meer tekenen van solidariteit en

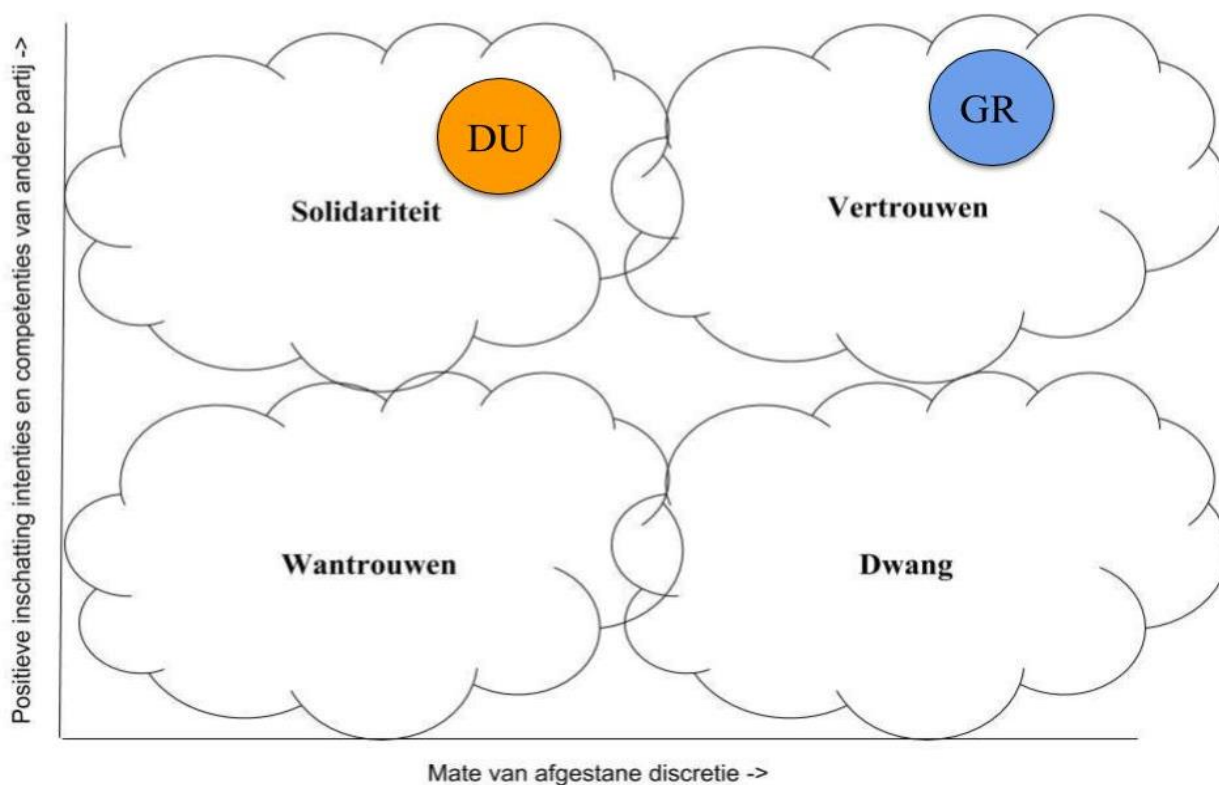
wantrouwen toont in de maatregelen die worden genomen. Om te beginnen heeft Duitsland een steeds lagere inschatting van de intenties en competenties van Griekenland. Griekenland heeft eerder gelogen over de hoogte van het begrotingstekort, wat Duitsland doet twijfelen aan de motieven van Griekenland. Verder verwacht Duitsland dat Griekenland niet goed kan omgaan met noodsteun: Griekenland zal de noodsteun mogelijk gebruiken voor consumptie in plaats van investeringen in competitiviteit. Duitsland is wel bereid om noodsteun te geven aan Griekenland, maar enkel in ruil voor bepaalde tegenmaatregelen. Met andere woorden: Duitsland is niet bereid om Griekenland naar eigen inzicht te laten handelen en wil slechts in beperkte mate discretie afstaan.

Voor Griekenland kan gezegd worden dat de Griekse SYRIZA-regering er niet van overtuigd was dat de beleidsvoorwaarden die Duitsland aan financiële noodsteun stelde in het belang van Griekenland was. Met andere woorden: Griekenland was er niet van overtuigd dat Duitsland in staat was om beleidsvoorwaarden te stellen die Griekenland op een goede manier zouden hervormen. De Griekse regering wilde weinig discretie afgeven aan andere landen: het wilde niet voldoen aan de voorwaarden die door Duitsland, de rest van de eurozone en de troika gesteld werden. Toch voelde de Griekse regering zich gedwongen om akkoord te gaan met de voorwaarden die aan de noodsteun verbonden werd om te voorkomen dat Griekenland de euro moest verlaten, een plan dat onder meer door de Duitse minister van financiën op tafel werd gelegd.

De diagrammen krijgen een andere invulling op het moment dat er naar de politieke uitingen wordt gekeken. Hierbij kan een verschil gemaakt worden tussen de plek waar een staat zegt te zitten en de vertrouwensattitude die de staat van de andere staat verlangt. Onderstaand diagram is een invulling van de plek waar de staten zeggen te zitten. Papandreou houdt hardnekkig vol dat, als de Europese Unie op een juiste manier samenwerkt, er veel goeds uit deze samenwerking kan komen. Dit spreekt een positieve vertrouwensattitude uit. Merkel spreekt voornamelijk van de hoeveelheid solidariteit die zij heeft getoond, waardoor zij in dit vlak te plaatsen is. Dit is

weergegeven in figuur 9.

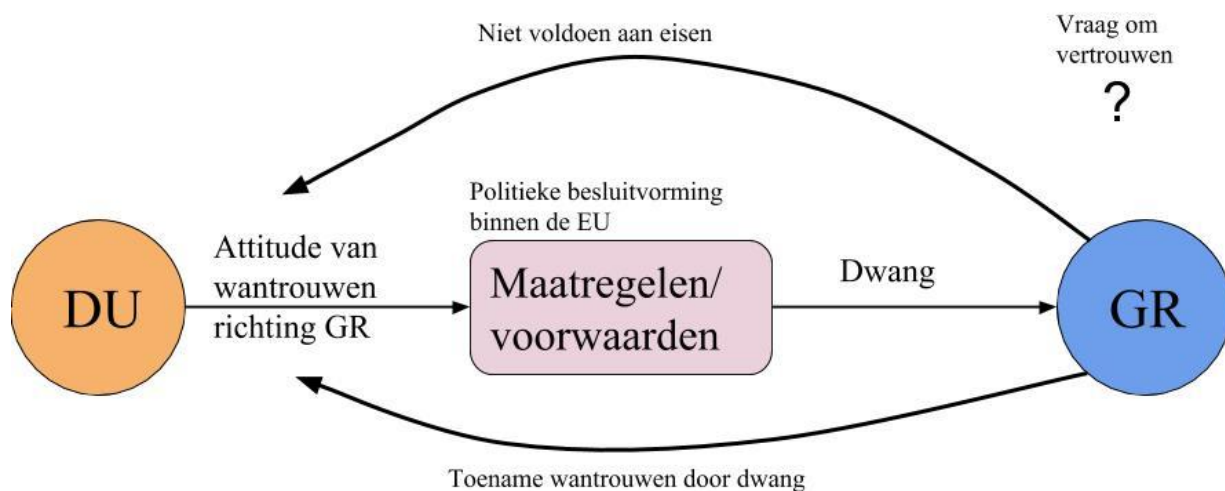
Figuur 9 : de attitudes van Duitsland en Griekenland gebaseerd op uitspraken van Merkel en Papandreou

Daarnaast moet gezegd worden dat de invulling van de diagrammen relatief is; dit is ook de reden dat de diagrammen die gebaseerd zijn op het beleid dat door staten gevoerd werd niet in hetzelfde, maar in twee verschillende diagrammen staan, omdat de ontwikkeling van de lijnen niet te vergelijken is. Er is geen duidelijk beeld te schetsen over de daadwerkelijke begin- of eindpunten.

Dit diagram kan helpen met het creëren van een gemeenschappelijke taal tussen staten. Daarnaast kan het inzicht bieden in de eisen die bepaalde staten naar elkaar toe hebben, en hoe deze zich binnen de vertrouwensrelatie tot elkaar verhouden.

Een interessante trend die hierin kan worden gezien is dat de ontwikkeling richting wantrouwen op een positieve feedbackloop lijkt: op het moment dat een partij vanuit wantrouwen handelt, bijvoorbeeld door strengere maatregelen op te nemen in de politieke besluitvorming, wordt hier vanuit de andere partij met wantrouwen op gereageerd. De vraag naar vertrouwen wordt groter, maar de handelingen worden steeds meer vanuit wantrouwen gedaan. Dit is bijvoorbeeld te zien aan de manier waarop Duitsland vanuit de tegenprestaties en strenge regelgeving Griekenland dwang oplegt, en terwijl Griekenland eerst voornamelijk vanuit vertrouwen zegt te handelen gaat de trend steeds verder richting wantrouwen of dwang. Griekenland probeert onder de dwang van Duitsland uit te komen, waardoor het wantrouwen van Duitsland opnieuw vergroot wordt. Dit kan een positieve feedbackloop tot gevolg hebben, wat schematisch weergegeven wordt in figuur 10.

Figuur 10 : de positieve feedbackloop van wantrouwen tussen Duitsland en Griekenland

Hier is de relatie van Duitsland richting Griekenland weergegeven, maar dit type feedbackloop kan ook voorkomen in de relatie van Griekenland richting Duitsland en de relatie van de twee staten ten opzichte van de rest van de Europese Unie, de Europese Commissie en de financiële markt.

Conclusie en reflectie

In deze interdisciplinaire scriptie is een antwoord gegeven op de vraag: *Wat betekent de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland voor politieke besluitvorming binnen de Europese Unie?* Door de complexiteit van deze vraag is interdisciplinair onderzoek gewenst, voornamelijk omdat er zowel theoretische als empirische aspecten aandacht verdienen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in de manier waarop filosofie een horizontale vertrouwensrelatie tussen staten wenselijk acht, terwijl geschiedenis aangeeft dat er in de praktijk diagonale vertrouwensrelaties tussen staten zijn.

De betekenis van de vertrouwensrelatie tussen Duitsland en Griekenland voor de politieke besluitvorming binnen de Europese Unie kan gezien worden als een wisselwerking waarin vertrouwen, wantrouwen, solidariteit en dwang invloed hebben op de manier waarop politieke besluiten worden genomen, en andersom. Uit de verhouding tussen Duitsland en Griekenland komt naar voren dat er bij wantrouwen vanuit één van beide landen een positieve feedbackloop kan ontstaan, waardoor er vanuit beide partijen steeds meer vanuit wantrouwen gehandeld zal worden.

Een belangrijke uitkomst is dat vertrouwen en wantrouwen niet per se lijnrecht tegenover elkaar staan. Daarom is het continuüm ‘vertrouwensrelaties’ nodig, met hierop ook solidariteit en dwang. Duitsland zegt solidair te zijn, maar is wantrouwend. Griekenland zegt daadwerkelijk vertrouwen te hebben, maar wordt in feite gedwongen om hun discretie af te staan. Door de gemeenschappelijke taal die in de *common ground* is gecreëerd toe te passen op de hoofdvraag is een diagram gemaakt waarin zowel theoretische als empirische inzichten een rol hebben. Staten kunnen door middel van dit model op dezelfde manier definities gebruiken in hun vertrouwensrelaties. Het is nu inzichtelijk dat leiders op hetzelfde moment op verschillende manieren over vertrouwensrelaties kunnen praten. Dit diagram maakt daarnaast inzichtelijk dat er zowel bij Duitsland als Griekenland sprake is van een dalende trend als gaat om de inschatting van de intenties en competenties van de andere partij. Daarnaast staat Duitsland minder discretie af, terwijl Griekenland wordt gedwongen discretie af te staan.

Een nadeel van het diagram dat wij ontwikkeld hebben, is dat het is gebaseerd op twee actoren, waardoor het gecompliceerd is om alle betrokken partijen binnen de Europese Unie mee te

nemen in de analyse. Daarnaast is ons onderzoek slechts toegespitst op Duitsland en Griekenland. Wellicht had de keuze voor andere staten met andere leiders gezorgd voor een andere uitkomst van onze analyse en de totstandkoming van een ander diagram. Desalniettemin denken wij dat dit diagram een bijdrage kan leveren aan een beter begrip van vertrouwensrelaties binnen de Europese Unie.

Bovendien is het lastiger gebleken dan verwacht een inschatting te maken van de intentie die een leider met het doen van een uitspraak heeft. Dit compliceert de verhouding tussen uitspraken van leider - die vanuit retorica worden onderzocht - en daadwerkelijk gevoerd beleid - waar geschiedenis zich mee bezighoudt. Dit is ook terug te zien in de uitkomst van de *more comprehensive understanding*; om deze reden hebben we de analyse van de uitspraken van de leiders en het daadwerkelijk gevoerde beleid in verschillende diagrammen geplaatst.

Een kanttekening die gezet kan worden ligt bij de definities van (transnationale) democratie. Hiervoor hebben wij, gezien de gegeven tijd en hoeveelheid woorden, in de inleiding een werkdefinitie opgesteld. Om deze definities te bevragen, zou een verdiepend vervolgonderzoek naar deze concepten wenselijk zijn.

Wij zijn ons bewust van de waarde die andere disciplines zouden kunnen hebben in vervolgonderzoek. In ons onderzoek hebben we ons niet geconcentreerd betekenis van de inrichting van de euro als muntunie voor de vertrouwensrelatie tussen Noordelijke en Zuidelijke lidstaten. De discipline economie zou hierover een bijdrage kunnen leveren. Daarnaast is de invulling van de diagrammen nu gebaseerd op de kwalitatieve interpretatie van de auteurs. Een mogelijkheid zou zijn om vervolgonderzoek te doen vanuit informatica, om met behulp van data analyse de invulling van het door ons ontwikkelde diagram te kwantificeren. Verder hebben we in ons onderzoek gekeken naar vertrouwen *tussen* landen, maar we hebben weinig aandacht besteed aan vertrouwen *binnen* samenlevingen. Sociologie kan inzicht bieden in het belang van vertrouwen in een samenleving.¹⁰⁰

Een interessante vervolgvraag is of het mogelijk is om dit inzicht te projecteren op andere situaties. Werken persoonlijke vertrouwensrelaties op dezelfde manier? Wat voor vormen van vertrouwen bevinden zich binnen een grote organisatie of een bedrijf, en wat betekent dit voor de

¹⁰⁰ Koen Abts, 'De grammatica en dynamica van vertrouwen. Een sociologische verkenning', *Ethiek & Maatschappij* 8 (2005) 2, 3-27.

besluitvorming binnen deze organisatie? Op welke manier dragen de *tools* voor het herstellen van vertrouwen, zoals een gedeelde identiteit, bij aan vertrouwen binnen kleinere sociale eenheden?

Bij elkaar genomen kan gesteld worden dat er nog veel onderzoek te doen is naar vertrouwensrelaties, zowel binnen de Europese Unie als op verscheidene andere vlakken. Wij zijn van mening dat onze inzichten een mooi beeld bieden van het ‘topje van de ijsberg’ en daarnaast een aanzet geven tot het creëren van gemeenschappelijk taalgebruik omtrent vertrouwensrelaties.

Literatuurlijst en bronnen

Abts, Koen, 'De grammatica en dynamica van vertrouwen. Een sociologische verkenning', *Ethiek & Maatschappij* 8 (2005) 2, 3-27.

Barroso, José Manuel Durão, *Een nieuw elan voor Europa - State of the Union 2011*, Speech uitgesproken te Straatsburg voor het Europees Parlement op 28 september 2011, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-11-607_nl.htm (geraadpleegd op 14 juni 2018).

Carstensen, Martin B. en Vivien A. Schmidt, 'Power through, over and in ideas: conceptualizing ideational power in discursive institutionalism', *Journal of European Public Policy*, 23 (2016) 3, 318-337.

Desmet, Lieven, 'Stevenen we af op een nieuwe eurocrisis?', in: *De Morgen* (versie 28 mei 2018), <https://www.demorgen.be/economie/stevenen-we-af-op-een-nieuwe-eurocrisis-b608e017/> (geraadpleegd op 27 juni 2018).

Featherstone, Kevin, 'Conditionality, Democracy and Institutional Weakness: the Euro-crisis Trilemma' *Journal of Common Market Studies* 54 (2016), 48-64.

Höpner, Martin and Armin Schäfer, 'Integration among Unequals: How the Heterogeneity of European Varieties of Capitalism Shapes the Social and Democratic Potential of the EU', *MPIfG Discussion Paper 12/5* (Cologne 2012).

Repko, Alan F. en Rick Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory* (Los Angeles 2017).

Scharpf, Fritz, 'Monetary Union, Fiscal Crisis and the Pre-emption of Democracy', *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* 9 (2011) 2, 163-198.

Schimmelfennig, 'Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 177-195.

Verdun, Amy, 'A historical institutionalist explanation of the EU's responses to the euro area financial crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 219-237.

Filosofie

Catala, Amandine, 'Democracy, Trust, and Epistemic Justice', *The Monist* 98 (2015) 4, 424-440.
Dessler, David, 'What's at stake in the agent-structure debate?', *International organization* 43 (1989) 3, 441-473.

Dessler, David, 'What's at stake in the agent-structure debate?', *International organization* 43 (1989) 3, 441-473.

Eberlein, Burkard en Dieter Kerwer, 'New governance in the European Union: A theoretical perspective', *Journal of Common Market Studies* 42 (2004) 1, 121-142.

Hoffman, Aaron M., 'A Conceptualization of Trust in International Relations', *European Journal of International Relations* 8 (2002) 3, 375-401.

Krishnamurthy, Meena, '(White) Tyranny and the Democratic Value of Distrust', *The Monist* 98 (2015) 4, 391-406.

Lenard, Patti Tamara. 'The Political Philosophy of Trust and Distrust in Democracies and Beyond', *The Monist*, 98 (2015) 4, 353-359.

Schemmel, Christian, 'Distributive and relational equality', *Politics, philosophy & economics* 11 (2012) 2, 123-148.

Geschiedenis

Bauer, Michael W. , and Stefan Becker, 'The Unexpected Winner of the Crisis: The European Commission's Strengthened Role in Economic Governance', *Journal of European Integration* 36 (2014) 3, 213-229.

Bratsiotis, George en David Cobham, 'German Economic Thought and Its Effects' in: Ioannis Bournakis, Christopher Tsoukis, Dimitris K. Christopoulos, and Theodore Palivos (red.), *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis* (Londen 2017), 93-116.

Featherstone, Kevin, 'Conditionality, Democracy and Institutional Weakness: the Euro-crisis Trilemma' *Journal of Common Market Studies* 54 (2016), 48-64.

Hall, Peter A., 'Varieties of capitalism in light of the euro crisis', *Journal of European Public Policy* 25 (2017) 1, 7-30.

Scharpf, Fritz, 'Monetary Union, Fiscal Crisis and the Pre-emption of Democracy', *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* 9 (2011) 2, 163-198.

Schimmelfennig, Frank, 'Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 177-195.

Seikel, Daniel, 'Flexible Austerity and Supranational Autonomy. The Reformed Excessive Deficit Procedure and the Asymmetry between Liberalization and Social Regulation in the EU', *Journal of Common Market Studies* 54 (2016) 6, 1398-1416.

Streeck, Wolfgang, *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* (Londen 2017).

Streeck, Wolfgang and Lea Elsässer, 'Monetary Disunion. The Domestic Politics of Euroland',

Journal of European Public Policy 23 (2016) 1, 1-24.

Tsoukis, Christopher, Ioannis Bournakis, Dimitris K. Christopoulos, and Theodore Palivos, 'Introduction', in: Ioannis Bournakis, Christopher Tsoukis, Dimitris K. Christopoulos, and Theodore Palivos (red.), *Political Economy Perspectives on the Greek Crisis* (Londen 2017), 3-40.

Verdun, Amy, 'A historical institutionalist explanation of the EU's responses to the euro area financial crisis', *Journal of European Public Policy* 22 (2015) 2, 219-237.

Retorica

Altavilla, Carlo, Domenico Giannone en Michele Lenza, 'The Financial and Macroeconomic Effects of OMT Announcements', *ECB Working Paper Series 1707* (Frankfurt 2014).

Brunnermeier, Markus B., Harold James en Jean-Pierre Landau, *The Euro and the Battle of Ideas* (Princeton, 2016).

Esch, F. A. W. J. van , 'The paradoxes of legitimate EU leadership. An analysis of the multi-level leadership of Angela Merkel and Alexis Tsipras during the euro crisis', *Journal of European Integration* 39 (2017) 2, 223-237.

Esch, Femke van en Marij Swinkels, 'How Europe's Political Leaders Made Sense of the Euro Crisis: The Influence of Pressure and Personality', *West European Politics* 38 (2017) 6, 1203-1225.

Hajer, Maarten, 'Discourse Analysis and the Study of Policy Making', *European Political Science* 61 (2014) 3, 61-65.

Kitromilides, Yiannis, 'Stories, Fables, Parables, and Myths: Greece and the Euro Crisis, Toward a New Narrative', *Journal of Economic Issues* 47 (2013) 3, 623-638.

Pisani-Ferry, Jean, *The Eurocrisis and its Aftermath* (Oxford 2014).

Repko, Alan F. en Rick Szostak, *Interdisciplinary Research. Process and Theory* (Los Angeles 2017).

Schmidt, Vivien A., 'Speaking to the Markets or to the People? A Discursive Institutional Analysis of the EU's Sovereign Debt Crisis', *The British Journal of Politics and International Relations* 16 (2013) 1, 188-209.

Van Dale Online, <http://www.vandale.nl/> (geraadpleegd op 18 juni 2018)

Vorstenbosch, Jan, 'Wat is Solidariteit', *Idee* jaargang 34 (2013) 2, 5-9.

